

Η ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΟΔΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΑ

Οι πληροφορίες για την ιδιωτική και δημόσια ζωή του Σόλωνα, που βρίσκονται στις πηγές του 5ου και του 4ου π.Χ. αιώνα, δεν είναι μόνο αποσπασματικές αλλά και αντιφατικές. Οι πληροφορίες αυτές, που άπαντούν και στους μεταγενέστερους συγγραφείς, περιέχουν αντιφατικά χρονολογικά στοιχεία για τον Σόλωνα, που οι μελετητές από την αρχαιότητα ως σήμερα προσπάθησαν να τις συμβιβάσουν. Έτσι ο Φαινίας από την Έρεσό της Λέσβου¹ μάς πληροφορεί πως ο Σόλων πέθανε, όταν επώνυμος άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Ήγηστρατος (560/59 π.Χ.)², δηλ. εὐθύς ἀμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον Πεισίστρατο, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη τὸν Πόντιο μαθαίνομε πως ο Σόλων ἔζησε *συχρὸν χρόνον* ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Πεισιστράτου στὴν ἐξουσία³. Ἐξάλλου ὁ Ἀριστοτέλης τοποθετεῖ τὴ νομοθεσία τοῦ Σόλωνα στὰ 594/3⁴ καὶ τὴν ἀποδημία στὰ χρόνια πὺ ἀκολούθησαν⁵. Ἀντίθετα ὁ Ἡρόδοτος, πὺ θεωρεῖ τὸν Σόλωνα σύγχρονο τοῦ Ἀμαση, τοῦ Φιλόκυπρου καὶ τοῦ Κροίσου, τοποθετεῖ τὴν ἀποδημία στὴ δεκαετία 570-560 π.Χ. καὶ τὴ νομοθεσία στὰ χρόνια πὺ προηγήθηκαν⁶. Ἐτσι τὸ ταξίδι τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο, πὺ ἐμπίπτει στὴ δεκαετία τῆς ἀποδημίας, τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη στὰ 593-582 π.Χ., ἐνῶ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὰ 570-560 π.Χ. Ἐπιπλέον ὁ Ἀριστοτέλης ἀπορρίπτει τὴν παράδοση πὺς ὁ Πεισίστρατος ἦταν ἐρώμενος τοῦ Σόλωνα, γιὰτὶ δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ χρονολόγηση τοῦ θανάτου τοῦ⁷. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης πιστεύει πὺς ἡ πρόταση τοῦ Σόλωνα στοὺς Ἀθη-

1. Ἐκδ. F. Wehrli στὸ *Die Schule des Aristoteles*, Heft 9, Basel 1957, ἀπόσπ. 21.

2. T. Cadoux, "The Athenian Archons from Kreon to Hysichides", *JHS* 68 (1948) 106.

3. F. Wehrli, ἔ.ἀ., Heft 7, ἀπόσπ. 148.

4. Ἀθην. Πολ. 13.1-2 καὶ 14.1. Γιὰ τὶς δυσκολίες πὺ παρουσιάζουν τὰ δύο αὐτὰ χωρία βλ. T. Cadoux, ἔ.ἀ., σ. 97 κ.έ.

5. Ἀθην. Πολ. 11.1: *Διατάξας δὲ τὴν πολιτείαν ὄνπερ εἴρηται τρόπον ... ἀποδημίαν ἐποιήσατο.*

6. Ἡροδ. 1.29.1-1.30.1, 2.177.2, 5.113.2. Βλ. S. Markianos, "The Chronology of the Herodotean Solon", *Historia* 23 (1974) 17.

7. Ἀθην. Πολ. 17.2.

ναίους να κηρύξουν πόλεμο έναντίον τῆς Κίρρας, ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὸ 594/3¹, ἐνῶ ὁ Αἰσχίνης συνδέει τὴν πρόταση μὲ τὴν τελευταία φάση τοῦ Πρώτου Ἱεροῦ Πολέμου ποὺ τοποθετεῖται στὰ 591/90².

Ἡ προσπάθεια τῶν ἀρχαίων ἐρευνητῶν νὰ ἐξομαλύνουν τὶς ἀντιφατικὲς αὐτὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Σόλωνα ἀρχίζει — ὅσο βέβαια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμε οἱ πηγὲς ποὺ σώζονται — μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τὴν παράδοση πὼς ὁ Σόλων ἦταν ἐραστὴς τοῦ Πεισιστράτου τονίζοντας: διὸ καὶ φανερῶς ληροῦσιν οἱ φάσκοντες ἐρώμενον εἶναι Πεισιστράτον Σόλωνος, καὶ στρατηγεῖν ἐν τῷ πρὸς Μεγαρέας πολέμῳ περὶ Σαλαμίνας· οὐ γὰρ ἐνδέχεται ταῖς ἡλικίαις, εἴαν τις ἀναλογίζηται τὸν ἐκάτερον βίον καὶ ἐφ' οὗ ἀπέθανεν ἄρχοντας³. Ὁ Πλούταρχος περιγράφει πῶς εὐγλωττα τὴν προσπάθεια τῶν ἀρχαίων νὰ συμβιβάσουν τὶς ἀντιφάσεις αὐτὲς: τὴν δὲ πρὸς Κροῖσον ἐντενξίν αὐτοῦ δοκοῦσιν ἔνιοι τοῖς χρόνοις ὡς πεπλασμένην ἐξελέγχειν ... οὐ μοι δοκῶ προήσεσθαι χρονικοῖς τισι λεγομένοις κανόσιν, οὓς μωροὶ διορθοῦντες, ἄχρη σήμερον εἰς οὐδὲν αὐτοῖς ὁμολογούμενον δύνανται καταστήσει τὰς ἀντιλογίας⁴. Μολταυτὰ οἱ ἐρευνητὲς τῆς ἀρχαιότητος δὲν μπόρεσαν νὰ προσφέρουν κάποια ἱκανοποιητικὴ λύση. Ἀντίθετα, συνέβαλαν στὴν παγίωση τῶν παραδόσεων ἐκείνων ποὺ ἦταν σύμφωνες μὲ τὸ σύστημα χρονολόγησιν ποὺ εἶχε ὡς βάση τοὺς ἐπώνυμους ἄρχοντες, καὶ μετέγραψαν τὶς χρονολογίαις τοῦ παρελθόντος σὲ Ὀλυμπιάδες. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Σωσικράτη⁵, ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Ἀπολλόδωρο, ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα τὸ τρίτο ἔτος τῆς τεσσαρακοστῆς τρίτης Ὀλυμπιάδας (Ὀλ. 43.3=594/3)⁶. Ἡ μεταγενέστερη κριτικὴ ποὺ δέχτηκε τὴ χρονολογία αὐτή, προσπάθησε νὰ ἐξομαλύνῃ τὶς ἀντιφατικὲς πληροφορίες πότε μεταθέτοντας χρονολογικὰ μερικὲς ἀπὸ τὶς παραδοσιακὲς δραστηριότητες τοῦ Σόλωνα καὶ πότε ἀπορρίπτοντας τοὺς ἴδιους τοὺς χρονολογικοὺς κανόνες. Ἔτσι ὁ Διογένης Λαέρτιος ἢ οἱ πηγὲς του, γιὰ νὰ μὴν ἀπορρίψουν ἴσως τὰ ταξίδια τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο, τὴν Κύπρο καὶ τὶς Σάρδεεις, μετέθεσαν τὴν ἀποδημία στὰ χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν κατάληψη

1. Ἀπόσπ. 615 (ἐκδ. V. Rose).

2. Αἰσχ. *Κατὰ Κτησιφ.* 108-9. Στὸ *Πάριον Χρονικὸν* τὸ τέλος τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου τοποθετεῖται τὸ 591/90, ὅταν ἐπώνυμος ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ Σίμων· βλ. F. Jacoby, *FGrHist* 239.37. Γιὰ τὸ ἔτος ποὺ ὁ Σίμων ἦταν ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα, βλ. T. Cadoux, *ἐ.ἀ.*, σ. 99 κ.έ.

3. Ἀθην. *Πολ.* 17.2.

4. *Σόλων* 27.1.

5. Διογ. Λαέρτ. 1.62.

6. Ὁ H. Diels ἔχει δείξει πὼς ἡ χρονολογία τοῦ Σωσικράτη γιὰ τὸν Σόλωνα προέρχεται ἀπὸ τὰ Χρονικὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου, "Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika", *Rhein. Museum* 31 (1876) 20-21· βλ. ἐπίσης F. Jacoby, *Apollodors Chronik* στὸ *Philologische Untersuchungen* 16 (1902) 32.

τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο¹, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος ἀγνόησε τοὺς χρονικοὺς κανόνας, γιὰ νὰ περισώσῃ τὴ συνάντησι τοῦ Σόλων μετὰ τὸν Κροῖσο². Μολαταῦτα οἱ πληροφορίες ποὺμποροῦσαν νὰ συμβιβαστοῦν μετὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ Σωσικράτη δὲν ἀμφισβητήθηκαν ἀπὸ τὴν κριτικὴ τῆς ἀρχαιότητος. Σ' αὐτὸ ἴσως συνέβαλε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἡρόδοτος, ποὺ διασώζει τὴν ἀρχαιότερη προφορικὴ παράδοσι γιὰ τὸν Σόλων χωρὶς νὰ τὴν ὑποβάλλῃ στὸν κριτικὸ ἔλεγχον τῶν μεταγενεστέρων ἱστοριογραφικῶν μεθόδων χρονολόγησις, δὲν θεωρήθηκε ποτὲ στὴν ἀρχαιότητα ἀξιόπιστος³.

Στὰ νεώτερα χρόνια ὁ πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε μετὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ Σόλων ἦταν ὁ J. Meursius ποὺ, χωρὶς πολλὴ συζήτησι, δέχτηκε πὺς ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας τὸ 594/3 π.Χ.⁴. Ἀργότερα ὅμως ἡ χρονολογία αὐτὴ ἀμφισβητήθηκε καὶ, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνεύρεσι τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ L. Holzapfel ὑποστήριξε τὴν ἄποψιν πὺς ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλων πρέπει νὰ τοποθετηθῇ τὸ 584/3⁵, ἐνῶ ὁ T. Case διαχωρίζοντας τὴ σεισάχθεια ἀπὸ τὴν ἄλλη νομοθεσία τοποθετεῖ τὴν πρώτη τὸ 594/3, τὸ χρόνο δηλ. ποὺ ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας, καὶ τὴ δεύτερη στὰ χρόνια μετὰ τὸ 570⁶. Τὸν ἴδιον χρόνο ὁ C. Torr ἀντικρούοντας τὴν ἄποψιν τοῦ T. Case ὑποστήριξε πὺς ἀνάμεσα στὴ σεισάχθεια καὶ τὴ νομοθεσία παρεμβάλλεται ἓνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα⁷ καὶ ὄχι εἴκοσι πέντε χρόνια⁸.

Τὴ διαφωνία αὐτὴ τῶν μελετητῶν ἤρθε ν' ἀναστρίψῃ ἡ δημοσίευσιν τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ 1891, ποὺ, ὕστερα ἀπὸ πολλὴ συζήτησι πάνω στοὺς φθαρμένους ἀριθμοὺς τοῦ χειρογράφου, ἐπικύρωσε τὴν ἄποψιν πὺς ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας καὶ νομοθέτης τὸ 594/3⁹. Ἐξάλλου

1. Διογ. Λαέρτ. 1.50: Ἡδὴ δὲ αὐτοῦ κρατοῦντος [δηλ. τοῦ Πεισιστράτου] οὐ πείθων ἔθηκε τὰ ὄπλα πρὸ τοῦ στρατηγείου καὶ ... ἀπέπλευσεν εἰς Αἴγυπτον καὶ εἰς Κύπρον, καὶ πρὸς Κροῖσον ἦλθεν.

2. Πλουτ. Σόλων 27.1.

3. A. Momigliano, "The Place of Herodotus in the History of Historiography", *History* 43 (1958) 6-10. Βλ. ἐπίσης J.A.S. Evans, "Father of History or Father of Lies; The Reputation of Herodotus", *The Classical Journal* 64 (1968) 11-17.

4. *Archontes Athenienses*, Lugduni Batavorum 1622, σ. 43-44.

5. "Die Zeit der solonischen Gesetzgebung", *Berliner Studien* 7, Heft 3 (1888) 1-18.

6. "Chronology of the Solonian Legislation", *Classical Review* 2 (1888) 241-242.

7. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Torr στηρίζεται στὴ λέξι ταχύ, ποὺ ὁ Πλούταρχος τὴ χρησιμοποιεῖ (Σόλων 16.5) γιὰ νὰ δείξῃ πὺς ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀντίδρασι ποὺ προκάλεσε ἡ σεισάχθεια, οἱ Ἀθηναῖοι, ταχύ μέντοι τοῦ συμφέροντος αἰσθόμενοι καὶ τὰς ἰδίας αὐτῶν μέμψεις ἀφέντες, ἔθυσάν τε κοινῇ, Σεισάχθεια τὴν θυσίαν ὀνομάσαντες, καὶ τὸν Σόωνα τῆς πολιτείας διορθωτὴν καὶ νομοθέτην ἀπέδειξαν.

8. "Note on the Chronology of the Solonian Legislation", *Classical Review* 2 (1888) 290-291.

9. Ὁ K. Beloch (*Griechische Geschichte* 1², σ. 165) στὴν προσπάθειά του νὰ συμβι-

ή αξιοπιστία του Ἡροδότου δὲν εἶχε ἀκόμη ἀποκατασταθῆ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ E. Abbot, πὺ τονίζει πὺς θὰ ἦταν λάθος νὰ προσπαθήσωμε νὰ ἀνασυνθέσωμε τὴν παραδοσιακὴ χρονολόγησι μὲ βάση τις πληροφορίες πὺ μᾶς παρέχει ὁ Ἡρόδοτος¹. Ἡ ἀνυποληψία λοιπὸν τοῦ Ἡροδότου ἀλλὰ προπάντων ἡ ἀνεύρεσι τῆς Ἐλληνικῆς Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ ξαν τὴν πορεία τῆς ἔρευνας καὶ ἐνίσχυσαν τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν ἐρευνητῶν στὸ χρονολογικὸ σύστημα πὺ εἶχε ὡς βάση τοὺς ἐπώνυμους ἄρχοντες. Ἔτσι, ὅ,τι ἦταν σύμφωνο μὲ τὸ χρονολογικὸ αὐτὸ σχῆμα ἢ ὅ,τι μποροῦσε νὰ ἐνταχθῆ σ' αὐτό, γινόταν δεκτό· ἀντίθετα, ὅ,τι δὲν ταίριαζε ἢ ἦταν ἀντιφατικὸ, ἀπορριπτόταν. Ὁ I. Linforth, λόγου χάρι, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πληροφορία τοῦ Πλουτάρχου πὺς ὁ Σόλων ταξίδεψε στὴν Κύπρον, ἐπικαλεῖται τὸν Ἡρόδοτον καὶ τονίζει πὺς χωρὶς τὴ μαρτυρία του ἴσως δὲν θὰ θεωροῦσαμε γνήσιο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ Σόλωνος πὺ παραθέτει ὁ Πλουτάρχος², ἀλλὰ μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Πλουτάρχου «we may assert that Solon visited Cyprus at any rate»³. Ὡστόσο ὁ ἴδιος μελετητῆς δὲν διστάζει νὰ ἀπορρίψῃ τὴν πληροφορία τοῦ Ἡροδότου ὅτι ὁ Σόλων ἐπισκέφθηκε τὸν βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Ἀμαση σὺν «chronologically quite impossible since the reign of Amasis fell between 569 and 525, and Solon was almost certainly at home again in Athens before the beginning of his reign»⁴. Ἐξᾶλλου ἡ K. Freeman ἀπορρίπτει τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Σόλωνος στὴ Σάρδειν, γιὰτι εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ παραδεδομένον χρονολογικὸ σύστημα, πὺ τοποθετεῖ τὴν ἀποδημίαν ἀμέσως μετὰ τὸ 594/3⁵. Ἀλλὰ γιὰ τὸν ἴδιον λόγον ἀμφισβητεῖται καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Αἰσχίνου, σύμφωνο μὲ τὴν ὁποία ἡ πτώσις τῆς Κίρρας ὀφείλεται στὴ συμβουλή τοῦ Σόλωνος πρὸς τοὺς Ἀμφικτύονες: «since the war ended in 590 B.C., either Solon cannot have taken part in the capture of Kirrha, or he cannot have left Athens for ten years immediately after his legislation»⁶.

Τὸ 1935 ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν χρονολογιῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τὸν A. Burn, ὁ ὁποῖος διατύπωσε τὴ θεωρία πὺς οἱ περισσότερες ἀπὸ τις χρονολογίες τῆς περιόδου πρὶν ἀπὸ τοὺς Μηδικοὺς πολέ-

βάσις τις δύο διαφορετικῆς χρονολογίης πὺ βρισκομε στὴν Ἐλληνικὴ Πολιτεία (13.1-2, 14.1) γιὰ τὸν Σόλωνα, ὑπέθεσε πὺς ἡ νομοθετικὴ δικαιοδοσία του παρατάθηκε ὡς τὸ 592/1.

1. Herodotus, Books V and VI, Oxford 1893, σ. 163.

2. Σόλων 26.4.

3. *Solon the Athenian*, Berkeley 1919, σ. 299.

4. Αὐτ., σ. 299 κ.ε.

5. *The Work and Life of Solon*, Cardiff 1926, σ. 184.

6. Αὐτ., σ. 160.

μους εἶναι ἐσφαλμένες καὶ πῶς θὰ πρέπει νὰ κλιμακωθοῦν πρὸς τὰ κάτω ἀνάλογα μὲ τὴν ἀπόστασή τους ἀπὸ τὸ 500 π.Χ.¹ Μολονότι ὁ Burn ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν παραδοχὴ τῆς χρονολογίας 594, δὲν προτείνει καμιά λύση. Τὸ 1938 ὁ N.G.L. Hammond ὑποστήριξε τὴν ἀποψη πῶς τὸ κύριο σῶμα τῶν νόμων, ἡ νομοθεσία, πρέπει νὰ διαχωριστῇ ἀπὸ τὴν σεισάχθεια καὶ τὸ ἔτος 594/3, καὶ νὰ τοποθετηθῇ δυὸ χρόνια ἀργότερα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ χωρίο τῆς Ἰωνοῦ *Ἀθηναίων Πολιτείας* τοῦ Ἀριστοτέλη: κατέσχε (δηλ. ὁ Πεισίστρατος) τὴν ἀκρόπολιν ἔτει δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ μετὰ τὴν τῶν νόμων θέσιν². Τὸ 1948 ὁ T. J. Cadoux προσπάθησε νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Hammond καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν «ὀρθόδοξον» ἀποψη³, ἐνῶ τὸ 1952 ὁ C. Hignett ὑποστήριξε ὅτι ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας τὸ 594/3 ἀλλὰ ὅτι ἡ νομοθεσία του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ 6ου αἰῶνα.⁴ Τὴν ἀποψη αὐτὴ δέχτηκε ὀλόθυμα ὁ R. Sealey παρατηρώντας: «On the date of Solon's work there is no longer need for dispute; he was archon in 594/3 but he carried out his legislative and economic reforms about 580/570»⁵. Τὸ 1963 ὁ A. Raubitschek διατύπωσε τὴν ἀποψη ὅτι ἡ λέξις ἀρχή ποὺ ἀπαντᾷ στὴν Ἰωνοῦ *Ἀθηναίων Πολιτεία* 13.1 ἔχει τὴν ἴδια σημασίαν ποὺ ἔχει καὶ στὸ χωρίο 17.1 καὶ ἐπομένως δὲν ἀναφέρεται στὸ χρόνο ποὺ ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας ἀλλὰ σὲ μιὰ «period of power»⁶. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴ ὁ A. Raubitschek τοποθετεῖ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς τοῦ Σόλωνα τὸ 576/5 καὶ τὴν ἀποδημίαν στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν. Ἐξἄλλου ἡ M. Miller σὲ δυὸ πρόσφατα ἄρθρα τῆς ὑποστηρίζει ὅτι, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Σόλων ἦταν ἐπώνυμος ἄρχοντας τὸ 573/2 καὶ ὅτι ἡ ἀνασύνθεσις τῆς βιογραφίας τοῦ Σόλωνα ἀπὸ τὰ ποιήματά του (Diehl 19) καὶ τοὺς ἐπώνυμους ἥρωες ὀδήγησε τοὺς μεταγενέστερους στὴν ἐσφαλμένη χρονολογία 594/3⁷.

1. "Dates of Early Greek History", *JHS* 55 (1935) 130.

2. "The Dates of Solon's Seisachtheia and Nomothesia", *Proceedings of the Cambridge Philological Society* 169-171 (1938) 10-11. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ἀνέπτυξε λεπτομερέστερα στὸ ἄρθρο του: "The Seisachtheia and the Nomothesia of Solon", *JHS* 60 (1940) 71-83.

3. T. Cadoux, ἔ.α., σ. 97-98.

4. *A History of the Athenian Constitution*, 2η ἔκδ., Ὁξφόρδη 1958, σ. 321.

5. "Regionalism in Archaic Athens", *Historia* 9 (1960) 159.

6. Βλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ A. Raubitschek γιὰ τὸ ἔργο τοῦ A. Masaracchia, "Solone", *Classical Philology* 58 (1963) 139.

7. "Solon's Timetable", *Arethusa* 1 (1968) 62-81 καὶ "The Accepted Date for Solon: Precise, but Wrong?", *Arethusa* 2 (1969) 62-86. Τὰ δυὸ αὐτὰ ἄρθρα συμπληρώνουν καὶ διορθώνουν τὰ δυὸ προηγούμενα: "The Earlier Persian Dates in Herodotus", *Klio* 37 (1959) 29-52, καὶ "The Herodotean Croesus", *Klio* 41 (1963) 58-94.

Ἡ σύντομη ἐπισκόπηση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἡ νεώτερη ἔρευνα προσπάθησε νὰ ἐξομαλύνῃ τὶς ἀντιφατικὲς πληροφορίες τῶν πηγῶν γιὰ τὸν Σόλωνα, δείχνει καθαρὰ πῶς ἡ προτίμηση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης πηγῆς ἐξαρτᾶται συνήθως ἀπὸ τὴν ὑπόληψη τοῦ συγγραφέα. Ἔτσι παρουσιάζεται καμιά φορά τὸ ἐξῆς παράδοξο: ὁ Ἀριστοτέλης νὰ προτιμᾶται πάντοτε, ὅταν διαφωνῇ μὲ τὸν Ἡρόδοτο, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης συνέβαλε στὴν ἀνυποληψία τοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὴν ἐποχὴ μας¹. Ἡ ἀπόρριψη ὅμως τῶν στοιχείων ποὺ μᾶς δίνει ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸν Σόλωνα ἐξαιτίας τοῦ Ἀριστοτέλη ἢ ἄλλης μεταγενέστερης πηγῆς, εἶναι ἀποτέλεσμα προκατάληψης κατὰ τοῦ Ἡροδότου καὶ ὀφείλεται στὴν ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση τῆς ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν. Δὲν σκοπεύομε λοιπὸν κι ἐμεῖς νὰ ἐπαναξιολογήσωμε τὶς πηγές καὶ νὰ προτείνωμε ἕναν νέο χρονολογικὸ πίνακα γιὰ τὸν Σόλωνα, ἀλλὰ νὰ ἐξετάσωμε πῶς καὶ γιατί δημιουργήθηκαν δυὸ διαφορετικὲς παραδόσεις πρὶν ἀπὸ τὸ 322 π.Χ. Ἡ διερεύνηση ὅμως καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ προβλήματος θὰ μᾶς δώσουν ἴσως τὸ κλειδί γιὰ μιὰ πιθανότερη χρονολόγηση τῶν δραστηριοτήτων τοῦ Σόλωνα².

Γιὰ νὰ προσδιοριστοῦν οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι ποὺ ἀλλοίωσαν ἢ παραποίησαν τὴν παράδοση γιὰ τὸν Σόλωνα καὶ δημιούργησαν τὶς χρονολογικὲς ἀντιφάσεις, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἐρευνηθῇ πῶς καὶ κάτω ἀπὸ ποιὲς συνθήκες διατηρήθηκαν καὶ καταγράφηκαν οἱ πληροφορίες ποὺ βρῖσκομε στὶς κυριότερες πηγές τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα.

Ὁ Ἡρόδοτος παρέχει ἐλάχιστες, μὰ πολὺτιμες, πληροφορίες γιὰ τὴν περίοδο τῆς Ἀθηναϊκῆς ἱστορίας πρὶν ἀπὸ τὸν Πεισίστρατο. Ὁ Σόλων, ποὺ εἶναι ἡ δεσπόζουσα μορφή τῶν τεσσάρων πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 6ου αἰῶνα, μνημονεύεται μόνον τέσσερις φορές σὲ σημειώσεις καὶ σχόλια ποὺ παρεμβάλλονται σὰν συμπληρωματικὰ στοιχεῖα στὴν κύρια διήγηση³. Ἡ εὐκαιριακὴ αὐτὴ καὶ ὄχι συστηματικὴ παροχὴ πληροφοριῶν δείχνει καθαρὰ πῶς ὁ Σόλων βρῖσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ κύριο θέμα τοῦ Ἡροδότου⁴ καὶ ἀφήνει νὰ φανῇ πῶς ὁ

1. Ἀριστ. *Περὶ ζῳῶν γενέσεως* 736a: Ἡρόδοτος γὰρ οὐκ ἀληθῆ λέγει, φάσκων μέλαιναν εἶναι τὴν τῶν Αἰθιοπῶν γονὴν· 756b: καὶ οἱ ἄλιεῖς περὶ τῆς κνήσεως τῶν ἰχθύων τὸν εὐῆθη λέγουσι λόγον καὶ τεθνήσκοντες, ὅνπερ καὶ Ἡρόδοτος ὁ μυθολόγος, ὡς κνίσκομένων τῶν ἰχθύων ἐκ τοῦ ἀνακάπτειν τὸν θορόν, οὐ συνορῶντες ὅτι τοῦτ' ἐστὶν ἀδύνατον· βλ. καὶ *Περὶ τὰ ζῳα ἱστορία* 523a.

2. Πρβ. S. Markianos, ἔ.ἀ., σ. 20.

3. Οἱ πληροφορίες ποὺ βρῖσκονται στὸ βιβλίον 1.29-34 καὶ 1.86 παρεμβάλλονται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὴ Λυδικὴ ἱστορία, ἡ σημείωση στὸ βιβλίον 2.177 παρεμβάλλεται στὴ λεπτομερειακὴ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου, ἐνῶ ἡ πληροφορία ποὺ βρῖσκεται στὸ βιβλίον 5.113 εἶναι ἕνα ἀπλὸ σχόλιο, ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ μᾶς πῆ ποῖος ἦταν ὁ Φιλόκυπρος καὶ ὅχι ποῖος ἦταν ὁ Σόλων.

4. Ο. H. R. Immerwahr (*Form and Thought in Herodotus*, στὴ σειρά *Philo-*

Ἡρόδοτος ἤξερε ἴσως γιὰ τὸν Σόλωνα περισσότερα ἀπὸ ὅσα παραθέτει, ἀλλὰ χρησιμοποίησε μόνο ὅ,τι ἐξυπηρετοῦσε τὸ σκοπὸ του¹. Μολαταῦτα οἱ πληροφοροφίεις πού μᾶς παρέχει ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸν Σόλωνα εἶναι περισσότερες καὶ λεπτομερέστερες ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού βρίσκομε γι' αὐτὸν σὲ κάθε ἄλλη πηγὴ τοῦ 5ου αἰώνα: ὁ Σόλων εἶναι ποιητής, νομοθέτης, ἕνας ἀπὸ τοὺς σοφοὺς τῆς Ἑλλάδας, καὶ περιηγητὴς πού ἐπισκέφθηκε τὴν Αἴγυπτο, τὴν Κύπρο καὶ τὴς Σάρδεις καὶ συνάντησε τὸν Ἄμαση, τὸν Φιλόκυπρο καὶ τὸν Κροῖσο. Ὁ Ἡρόδοτος γνωρίζει ἐπίσης ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ὀριστῆ νὰ διαφυλάξουν τοὺς νόμους τοῦ Σόλων, τὴν αἰτία καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ἀποδημίας, καὶ ὅτι ὁ νόμος ἀργίας ἔσχεε στὴν Ἀθῆνα ὡς τὴν ἐποχὴ του. Οἱ ἄλλες πηγές τοῦ 5ου αἰώνα² δὲν μᾶς δίνουν καμιὰ πληροφορία γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ Σόλων³. Ἡ μόνη ἐξαιρέση εἶναι ἡ πληροφορία πού παραθέτει ὁ Κρατίνος στὴν κωμωδία τοῦ *Χείρω-*

logical Monographs, ἀρ. 23 [Cleveland 1966], σ. 20) παρατηρεῖ σχετικά: "The sequence of *legoi* and their connections show that the work consists principally of a series of military actions beginning, by the traditional dating, around 560 B.C. with Croesus, and continuing, with some well-marked interruptions, to the battle of Salamis in 480 B.C. and beyond, to the end of the Persian Wars in 479".

1. Ὁ F. Jacoby στὸ ἄρθρο του "Herodotos", *RE* Συμπλ. 2 (1913) 350, ὑποθέτει πὸς ὁ Ἡρόδοτος περιέλαβε στὰ κεφάλαια τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας "alles was er hatte". ἀντίθετα, στὸ μεταγενέστερο βιβλίον του (*Atthis*, Oxford 1949, σ. 330, σημ. 16) ἀναγνωρίζει ὅτι "some occasional remarks show that he knew, or could have learnt, more, at least about Solon (2.177; 5.113)". Ἡ ἐξήγησι πού δίνει (*Atthis*, σ. 153) εἶναι ὅτι ὁ Ἡρόδοτος "knows about Solon's legislation, but he does not set forth the epochal importance of it, nor does he realize Solon's position in the development of the Athenian State". Γιὰ τὴν ἐκλεκτικότητά τοῦ Ἡροδότου βλ. H. R. Immerwahr, *ξ.ἀ.*, σ. 28 καὶ 29 κ.έ. Πρβ. ἐπίσης G. Gottlieb, *Das Verhältnis der ausserherodoteischen Überlieferung zu Herodot*, Bonn 1963, σ. 130 κ.έ.

2. Ἄριστοφ. *Δαιταλεῖς* (J. E. Edmonds, *The Fragments of Attic Comedy*, Leiden 1957-1961) ἀπόσπ. 222, Ὀρνίθες 1353-57, *Νεφέλες* 1187-91· Κρατίνος ἀδέσπ. (T. Kock, *Comicorum Atticorum Fragmenta*, Leipzig 1880-1888) ἀπόσπ. 274, *Νόμοι* (Kock) ἀπόσπ. 128· Φερακράτης Ἰπνός ἢ Παννυχίδα (Kock) ἀπόσπ. 64· Εὐπόλης *Δήμοι* (Edmonds) ἀπόσπ. 128α. Σ' αὐτὰς τὴς πηγὰς πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ὁ κατάλογος τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

3. Ἡ ἀπόψη τοῦ A. Fuks (*The Ancestral Constitution*, Λονδίνο 1953, σ. 14) ὅτι ἡ μνεῖα τοῦ Σόλων ἀπὸ τὸν Ἄριστοφάνη (*Νεφέλες* 1187-91) καὶ τὸν Εὐπόλη (*Δήμοι*, Edmonds 128α) "might perhaps be taken as an indication that Solon was regarded as a philodemocratic statesman" δὲν συνάγεται ἀπὸ τὰ χωρία πού σώζονται. Ἡ παρατήρησι τοῦ Ἄριστοφάνη, ὅτι ὁ Σόλων ἦταν φιλόδημος τὴν φύσιν, ἐξάγεται ἀπὸ τὸ δημοκρατικὸ χαρακτῆρα τοῦ νόμου πού παραθέτει καὶ δὲν ἀναφέρεται στὴς πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις. Ἐξἄλλου τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τοὺς *Δήμους* τοῦ Εὐπόλη (Edmonds 128α) τονίζει περισσότερο τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ ἐξιδανικευμένον παρελθὸν καὶ τὸ διεφθαρμένον παρὸν χωρὶς νὰ χρωματίζῃ πολιτικὰ τὸν Σόλωνα.

νες για τὴν ταφή τοῦ Σόλωνα. Στὴν κωμωδία αὐτὴ ὁ Σόλων ἀντιπροσωπεύει τὸν παλιό, τίμιο τρόπο ζωῆς καὶ ἀντιτίθεται στὴν πολυτέλεια, τὴν ἠθικὴ κατὰ-πτώση τῶν καιρῶν τοῦ Κρατίνου καὶ τὴν «τυραννία» τοῦ Περικλῆ¹. Σ' αὐτὴ τὴν κωμωδία, ποὺ τοποθετεῖται στὴν περίοδο 436-431 π.Χ.², ὁ Σόλων λέει:

οἰκῶ δὲ νῆσον, ὡς μὲν ἀνθρώπων λόγος,
ἐσπαρμένος κατὰ πᾶσαν Αἴαντος πόλιν³.

Ἡ παράδοση πὼς τὸ σῶμα τοῦ Σόλωνα κάηκε καὶ οἱ στάχτες διασκορπίστηκαν σ' ὅλη τὴ Σαλαμίνα, ἦταν πολὺ διαδεδομένη στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ Πλούταρχος μᾶς πληροφοροεῖ πὼς εἶχε γραφτῆ ἀπὸ ἀξιόλογους συγγραφεῖς, ἀκόμη καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ ὁ ἴδιος τὴν ἀπορρίπτει, γιατί κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι ἀπίθανος παντάπασι καὶ μυθώδης⁴. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τοῦ Κρατίνου εἶναι πολύτιμο, γιατί ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι διασώζει τὴν ἀποψη ποὺ εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰῶνα γιὰ τὴν ταφή τοῦ Σόλωνα, ἀποκαλύπτει συνάμα καὶ τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας αὐτῆς, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση: ἀνθρώπων λόγος. Φαίνεται ὅμως πὼς καὶ ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποίησε τὶς ἴδιες πηγές καὶ ὅτι ἡ προφορικὴ παράδοση διατήρησε γιὰ 120 ἕως 150 χρόνια τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ συνθέτουν τὴν Ἡροδότεια βιογραφία τοῦ Σόλωνα.

Τὸ πρόβλημα ὅμως ποῦ βρῆκε ὁ Ἡρόδοτος ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀφοροῦν τὸν Σόλωνα, ἀποτελεῖ μέρος ἑνὸς γενικότερου προβλήματος: ποιές ἦταν οἱ πηγές τοῦ Ἡροδότου γιὰ τὴν ἱστορία τῶν Ἀθηναίων τοῦ 6ου αἰῶνα. Ἡ ἔλλειψη ἐπαρκῶν πληροφοριῶν ὀδήγησε τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Ἡρόδοτο καὶ τὶς πηγές του σὲ ἀντιφατικὰ συμπεράσματα, ποὺ μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν σὲ δυὸ ὁμάδες: μερικοὶ πιστεύουν πὼς ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποίησε τοπικὰ ἀρχεῖα, χρονικὰ ἢ ἄλλα πεζὰ κείμενα ποὺ τοῦ ἦταν προσιτὰ στὴν Ἀθήνα ἢ τὴ Σάμο⁵. ἄλλοι πάλι διατείνονται πὼς ὁ Ἡρόδοτος κατέγραψε τὴν προφορικὴ παράδοση, ὅπως τὴ βρῆκε στὴν Ἀθήνα κατὰ τὴ διάρκεια

1. Bl. Kock ἀπόσπ. 238-9, 240, 244.

2. P. Geissler, *Chronologie der altattischen Komödie*, στὸ *Philologische Untersuchungen*, 30 (1925) 20.

3. Kock ἀπόσπ. 228.

4. Σόλων 32.4.

5. Τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑποστήριξε ὁ A. H. Sayce (*The Ancient Empires of the East: Herodotos I-II*, Λονδίνο 1883)· κατὰ τὴ γνώμη του ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποίησε τὶς ἐργασίες προγενέστερων χωρὶς νὰ τὶς μνημονεύσῃ (σ. XXI). Ὁ ἴδιος μελετητῆς τόνισε πὼς "although there were no publishers or printing-presses in the age of Herodotos, public libraries were not altogether unknown; Periklès at Athens was surrounded by literary men, and books were at any rate cheaper than travelling" (σ. XXIII-XXIV). Τὴν ἀντιθέτη ἀποψη ὑποστήριξε ὁ K. W. Nitzsch στὸ ἄρθρο του "Über Herodots Quellen für die Geschichte der Perserkriege", *Rhein. Museum* 27 (1872) 226-268.

τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ἐπιστημόνων ποὺ υἱοθετοῦν τὴν πρώτη ἀποψη βασίζεται κυρίως στὴ συνήθεια τῶν μεταγενέστερων ιστοριογράφων νὰ συμβουλευόνται πηγές γιὰ τὴ συγγραφή τῶν ἔργων τους. Δὲν ἔχομε ὅμως καμιὰ πληροφορία ποὺ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ὅτι καὶ ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποίησε παρόμοιες ιστοριογραφικὲς μεθόδους γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ ἱστορία, καὶ ἐπομένως ἡ ἀποψη αὐτὴ δὲν εἶναι παρὰ ἀπλὴ εἰκασία¹. Ἀντίθετα, ὁ ἴδιος ὁ Ἡρόδοτος δίνει ἀρκετὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ μέθοδο τῆς ἔρευνας (*ιστορίῃ*) καὶ τῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου, ἡ ὁποία βασίζεται στὴ γνώμη, τὴν ἀκοή, τὴν ὄψη, τὴ μνήμη καὶ τὸν λόγο², σὲ ὅ,τι δηλ. συνιστᾷ τὴν προφορικὴ παράδοση³.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο, καὶ ὁ Θουκυδίδης ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, ὅταν πρόκειται γιὰ γεγονότα ποὺ χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους⁴, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὶς λέξεις ἀκοή, μνήμη καὶ λόγος, τοὺς ἀρχαίους δηλ. ὄρους γιὰ τὴν προφορικὴ διατήρηση τῆς γνώσης τοῦ παρελθόντος⁵. Ὁ F. Jacoby ἔχει δείξει ὅτι ὄχι μόνο οἱ πληροφορίες γιὰ τοὺς Πεισιστρατίδες διατηρήθηκαν προφορικὰ ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ καὶ κάθε γεγονός ποὺ χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους⁶.

1. Ὁ F. Jacoby (*Atthis*, σ. 331, σημ. 5) σὲ σχολίό του γιὰ τὴ θεωρία αὐτὴ ποὺ στὰ νεώτερα χρόνια ὑποστηρίχθηκε καὶ πάλι ἀπὸ τὸν F. Cornelius γράφει: "It is not surprising that Cornelius, *Die Tyrannis in Athen*, 1929, pp. 4; 43, n. 1 again derives the narrative 'aus einem, und wie es scheint einem sehr zuverlässigen berichterstatter, vielleicht sogar aus einer schriftlichen quelle, die von den ereignissen nicht sehr weit absteht'. It is equally not surprising that Cornelius cannot name that source. Actually it does not exist: there is no ground for believing in an account either by Hekataios (Seeck, *Klio* 4, 1904, 298 f) or by Pherekydes, or in earlier *Persika*".

2. Πρβ. Ἡρόδ. 2.99.1: *μέχρι μὲν τούτου ὄψις τε ἐμὴ καὶ γνώμη καὶ ιστορίη ταῦτα λέγουσά ἐστι, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦδε Αἰγυπτίους ἐρχομαι λόγους ἐρέων κατὰ τὰ ἤκουον· προσέσται δὲ τι αὐτοῖσι καὶ τῆς ἐμῆς ὄψιος*.

3. Βλ. F. Jacoby, "Herodotos", *RE*, Συμπλ. 2 (1913/4) 13-419 καὶ *Atthis*, σ. 120, 215 κ.έ. Πρβ. Ph.-E. Legrand, *Hérodote*: Introduction, Παρίσι 1932. Γιὰ τὴν ἀξιόπιστία τῆς προφορικῆς παράδοσης βλ. M. Nilsson, "Über die Glaubwürdigkeit der Volksüberlieferung mit besonderem Bezug auf die alte Geschichte" στὸ *Opuscula Selecta* 2 (1951/52) 816 κ.έ.

4. Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς του χρησιμοποιεῖ διαφορετικὴ μέθοδο, 1.22.2: *τὰ ἔργα τῶν πραγθέντων ἐν τῷ πολέμῳ οὐκ ἐκ τοῦ παρατυχόντος πυνθανόμενος ἠξίωσα γράφειν, οὐδ' ὡς ἐμοὶ ἐδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρῆν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβεῖα περὶ ἐκάστου ἐπεξεληθὼν*.

5. F. Jacoby, *Atthis*, σ. 215· γιὰ παραδείγματα βλ. Θουκ. 1.4.1, 1.9.2, 1.10.1.

6. F. Jacoby, *Atthis*, σ. 388: "Thucydides draws on oral tradition not only for the history of the Peisistratids (1.20.1; 6. 53.3; 60.1), but for all events occurring before the *Μηδικά*".

Οι πληροφορίες που βρίσκουμε στον Ἡρόδοτο και στις μεταγενέστερες πηγές για τὴ χρονολόγηση γεγονότων τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, δημιουργοῦν ἕνα ἄλλο πρόβλημα, που συνδέεται με τὴν προφορική παράδοση: εἶναι δύσκολο νὰ ἐξηγηθῆ πῶς μερικές χρονολογικές λεπτομέρειες διατηρήθηκαν στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων για ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα μέχρις ὅτου ἔγιναν γνωστές στους ἱστοριογράφους τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰώνα, οἱ ὁποῖοι στὸ μεταξύ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐνδιαφέρονται για τὴν ἀκριβῆ χρονολόγηση τοῦ παρελθόντος. Ὁ F. Heidbüchel, που με πειστικότητα ἔχει ἀποδείξει ὅτι οἱ χρονολογίες για τοὺς Πεισιστρατίδες που βρίσκονται στὴς Ἀτθίδες προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο — ὅτι δηλ. παρέμειναν στὴν ἐξουσία για 36 χρόνια¹ — ἰσχυρίζεται πῶς «die 36 Jahre für die Zeit von Pallene bis zur Vertreibung des Hippias stammen zweifellos aus der mündlichen Überlieferung»². Μολονότι ὅμως ὁ Ἡρόδοτος δὲν μᾶς δίνει χρονολογικές πληροφορίες για τὸν Σόλωνα, ἐκτός ἀπὸ τὴ δεκάχρονη ἀποδημία του (1.29.1), μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε πῶς, ἂν ἤξερε κάποια ἄλλη χρονολογία γι' αὐτόν, καὶ αὐτὴ θὰ προερχόταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ, δηλ. τὴν προφορική παράδοση.

Ἀπὸ τὴ σύντομη παρουσίαση τῶν πορισμάτων τῆς νεώτερης ἔρευνας πάνω στις πηγές τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδη φαίνεται καθαρά πῶς οἱ πληροφορίες που βρίσκουμε σ' αὐτούς για τὴν ἀθηναϊκὴ ἱστορία τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα προέρχονται ἀπὸ τὴν προφορική παράδοση· μπορούμε λοιπὸν νὰ συμπεράνουμε πῶς οἱ πληροφορίες που βρίσκουμε στὸν Ἡρόδοτο για τὴν ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ζωὴ τοῦ Σόλωνα διατηρήθηκαν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡροδότου καὶ τῶν μεταγενέστερων ἱστοριογράφων τοῦ 4ου αἰώνα που προσπάθησαν νὰ ἀνασυνθέσουν τὴν παλιὰ ἀθηναϊκὴ ἱστορία. Δικαιολογημένα ὅμως θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προβάλῃ τὴν ἀντίρρηση πῶς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ για τὸν Σόλωνα ἐξάγεται ἀναλογικά: ὅπως δηλ. κάθε πληροφορία για τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὰ Μηδικὰ διατηρήθηκε προφορικά ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν ἱστοριογράφων τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰώνα, ἔτσι καὶ οἱ εἰδικές πληροφορίες για τὸν Σόλωνα προέρχονται ἀπὸ τὴν προφορική παράδοση. Ἡ μαρτυρία ὅμως τοῦ Κρατίνου, πῶς ἡ ἐκδοχὴ που παραθέτει για τὴν ταφὴ τοῦ Σόλωνα προέρχεται ἀπὸ τὴν προφορική παράδοση (*ἀνθρώπων λόγος*), ἐπιβεβαιώνει τὴν ὀρθότητα τοῦ συμπεράσματος. Ἐπιπλέον μιὰ ἄλλη πληροφορία για τὸν Σόλωνα, που ὁ τύραννος Κριτίας τὴν ἔκρουσε ἀπὸ τὸν παπποῦ του στὴν ἐορτὴ τῶν Ἀπατουρίων γύρω στὰ 450 π.Χ.³, ἐνισχύει τὴν ἔπιψη αὐτῆ.

1. Ἡροδ. 5.65.3.

2. "Die Chronologie der Peisistratiden in der Attis", *Philologus* 101 (1957) 82.

3. Πλάτ. *Τίμαιος* 20e: "Ἄκουε δὴ, ὦ Σώκρατες, λόγου μᾶλα μὲν ἀτόπου, παντάσῃ γε μὴν ἀληθοῦς, ὡς ὁ τῶν ἐπτὰ σοφώτατος Σόλων ποτ' ἔφη. ἦν μὲν οὖν οἰκεῖοι καὶ σφόδρα

Ἡ παραδοχὴ τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ, ὅτι δηλ. οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν τοῦ ἑξῆ αἰῶνα διατηρήθησαν προφορικὰ ὡς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἡρόδοτου καὶ τῶν ἱστοριογράφων τοῦ 4ου αἰῶνα, δημιουργεῖ δυὸ σοβαρὰ προβλήματα πού πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν λεπτομερέστερα: 1. Ποιοὶ ἦταν οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι πού θὰ μπορούσαν νὰ διατηρήσουν προφορικὰ τὴν παράδοσιν πού ἀφοροῦσε τὸν Σόωνα γιὰ 120 ἢ 150 χρόνια, μέχρις ὅτου οἱ ἱστοριογράφοι τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνα ἀρχίσουν νὰ καταγράφουν τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν; 2. Ποιοὶ ἦταν οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι πού ἐπηρέασαν τὴν προφορικὴν παράδοσιν γιὰ τὸν Σόωνα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν καὶ προκάλεσαν τὶς χρονολογικὰς ἀντιφάσεις πού βρίσκουμε στὶς πηγὰς τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰῶνα;

Σχετικὰ μὲ τὸ πρῶτον πρόβλημα ὁ Wilamowitz, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐξηγήσῃ μερικὰς λεπτομέρειας πού ἀπαντοῦν στὴν Ἰθνηναίων Πολιτεία, ὑπέθεσε πὼς οἱ ἐξηγητὲς, πού εἶχαν μιὰ εἰδικὴ γνώσιν γιὰ τὰ πάτρια, ἄρχισαν νὰ καταγράφουν χρονολογικὰ τὰ σημαντικὰ γεγονότα πού ἀργότερα ἐνσωματώθησαν στὴν «Ἀτθίδα»¹. Ὁ Kurt von Fritz ἀπορρίπτει τὴν ἀποψὴν τοῦ Wilamowitz, ὅτι δηλ. οἱ ἐξηγητὲς ἦταν σὲ θέσιν νὰ γνωρίζουν καλύτερα τὰ πάτρια, τονίζοντας ὅτι «in their official function they were exclusively concerned with the sacred law in the narrower sense of the word, that is law which is not made by any human legislature and is not incorporated in the law code»². Ὁ F. Jacoby ἐπίσης δὲν παραδέχεται τὴν ἀποψὴν τοῦ Wilamowitz, γιὰτὶ οἱ ὑπάρχουσες μαρτυρίαι δὲν εὐνοοῦν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οἱ ἐξηγητὲς ἐνδιαφέρονταν γιὰ ἱστορικὰ θέματα³. Ὁ ἴδιος πιστεύει πὼς οἱ πληροφορίαι πού ὁ Ἡρόδοτος ἔχει καταγράψει γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν τοῦ ἑξῆ αἰῶνα προέρχονται ἀπὸ λογίους ἄνδρας, οἱ ὅποιοι ἦταν ἴσως ἱερεῖς, καὶ στὴν Ἀθῆνα μπορεῖ νὰ ἦταν καὶ ἐξηγητὲς, ἀλλὰ ἡ γνώσιν τοῦ παρελθόντος δὲν ὀφεί-

φίλος ἡμῖν Δρωπίδου τοῦ προσάππον, καθάπερ λέγει πολλαχοῦ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ποιήσει· πρὸς δὲ Κριτίαν τὸν ἡμέτερον πάππον εἶπεν, ὡς ἀπεμνημόνευεν αὐτὸς πρὸς ἡμᾶς ὁ γέρον, ὅτι ... 21α-β: ἦν μὲν γὰρ δὴ τότε Κριτίας, ὡς ἔφη, σχεδὸν ἐγγὺς ἤδη τῶν ἐνεήκοντα ἐτῶν, ἐγὼ δὲ πη μάλιστα δεκάτης· ἡ δὲ Κουρεῶτις ἡμῖν οἷσα ἐτύγχανεν Ἀπατουρίων ... Ἡ συνάντησιν πού μνημονεύεται στὸ τελευταῖον χωρίον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν γέννησιν τοῦ τυράννου Κριτίας, πού συνήθως τοποθετεῖται τὸ 460 π.Χ.: W. Diehl, "Kritias", *RE* 11 (1922) 1902, καὶ D. Stephans, *Critias: Life and Literary Remains*, Cincinnati 1939, σ. 9.

1. *Aristoteles und Athen*, 1, Βερολίνο 1893, σ. 260 κ.ε.

2. "Atthidographers and Exegetae", *Transactions of the American Philological Association* 71 (1940) 98-99.

3. *Athis*, σ. 51-52: "the evidence (as far as it goes) does not favour the hypothesis that it was the exegetai (preferably the eupatrid board), who began even before the time of Solon the chronicling of Athenian history, or that historical (or theological) explanation was included in the ἐξηγεῖσθαι of the three Athenian colleges of exegetai". Πρβ. C. Hignett, *ε.α.*, σ. 11.

λεται στο ὅτι ἦταν ἐξηγητὲς ἀλλὰ στο ὅτι ἦταν λόγιοι καὶ προέρχονταν ἀπὸ κύκλους ποὺ μποροῦσαν νὰ ξέρουν καλύτερα τὸ παρελθόν. Αὐτοὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες ἀνῆκαν στὶς ἀνώτερες τάξεις καὶ γνῶριζαν ὄχι μόνον τὶς οἰκογενειακὲς τους παραδόσεις ἀλλὰ καὶ τὰ δημόσια πράγματα. Ἰσχυρίζεται ἀκόμη ὁ Jacoby πὼς μερικὲς ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ βρίσκουμε στὸν Ἡρόδοτο, προέρχονται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ἀνῆκαν σὲ ἐξέχοντα ἀθηναϊκὰ γένη¹. Ὡστόσο τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνει ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸν Σόλωνα εἶναι τόσο λίγα, ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ εἴμαστε σίγουροι πὼς οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοὺς ὁποίους πῆρε τὶς σχετικὲς πληροφορίες ἀνῆκαν στὴν οἰκογένεια τοῦ Σόλωνα ἢ στο γένος τῶν Μεδοντιδῶν². Ἡ σημείωση τοῦ Κρατίνου, ὅτι δηλ. ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ταφή τοῦ Σόλωνα προέρχεται ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, δείχνει περισσότερο πὼς ἡ ἰδιωτικὴ ἢ δημόσια ζωὴ τοῦ Σόλωνα καὶ οἱ συσχετισμοὶ μὲ τοὺς βασιλιάδες τῆς Ἀνατολῆς—τουλάχιστον αὐτὰ ποὺ ὁ Ἡρόδοτος ἔχει καταγράψει—ἦταν εὐρύτερα γνωστὰ στὸν ἀθηναϊκὸ λαὸ καὶ ὄχι μόνον στὰ μέλη τοῦ γένους ἢ τῆς οἰκογενείας. Οὔτε ὅμως μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πὼς οἱ οἰκογενειακὲς παραδόσεις δὲν διακρίνονταν βιογραφικὰ στοιχεῖα, ἂν κρίνουμε ἀπὸ αὐτὰ ποὺ παραθέτει ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του³.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ γένους καὶ τοὺς λογίους ἄνδρας ποὺ γνῶριζαν τὰ πάτρια, τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα συνέβαλαν στὴ διαφύλαξη πολλῶν στοιχείων καὶ συνετέλεσαν στὴν εὐρύτερη διάδοσή τους μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων. Ὅσο μποροῦμε νὰ ξέρωμε, τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα δὲν ἦταν ἄγνωστα στοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου⁴. Ὡστόσο, ἄλλος συγγραφέας τοῦ 6ου ἢ τοῦ 5ου αἰώνα δὲν ἀναφέρει τὸν Σόλωνα ὡς ποιητὴ, καὶ παραξενεύεται κανεὶς μὲ τὸν Πλάτωνα ποὺ τὸν ἐπόμενον αἰώνα τὸν συγκρίνει μὲ τὸν Ὀμηρο⁵. Ὁ I. Linforth, ποὺ παρατήρησε

1. *Athis*, σ. 216, 223.

2. J. Toepffer, *Attische Genealogie*, Βερολίνο 1889, σ. 234, σημ. 1.

3. *Τίμαιος* 20e, βλ. παραπάνω, σ. 14, σημ. 3 *Τίμαιος* 21c: εἶ γε, ὦ Ἀμύνανδρε, μὴ περὲρ γω τῆ ποιήσει κατεχρήσατο, ἀλλ' ἐσπονδάκει καθάπερ ἄλλοι, τὸν τε λόγον, δν ἀπ' Αἰγύπτου δεῦρο ἠρέγκατο, ἀπετέλεσε καὶ μὴ διὰ τὰς στάσεις ὑπὸ κακῶν τε ἄλλων, ὅσα εἶδεν ἐνθάδε ἦκων, ἠγαγκάσθη καταμελῆσαι, κατὰ γε ἐμὴν δόξαν ... *Χαρμίδης* 155a: πόρρωθεν ὑμῖν τὸ καλὸν ὑπάρχει ἀπὸ τῆς Σόλωνος συγγενείας· 157e: ἦ τε γὰρ πατρώα ὑμῖν οἰκία, ἡ Κριτίου τοῦ Δρωπίδου, καὶ ὑπ' Ἀνακρέοντος καὶ ὑπὸ Σόλωνος καὶ ὑπ' ἄλλων πολλῶν ποιητῶν ἐγκεκωμιασμένη παραδέδοται ἡμῖν *Κριτίας* 180d: ἀπαγγείλαντες τὰ ποτε ἠθθέντα ὑπὸ τῶν ἱερέων καὶ δεῦρο ὑπὸ Σόλωνος κομισθέντα. Πρβ. A. Masaracchia, *Solone*, Φλωρεντία 1958, σ. 58 κ.έ. καὶ A. Raubitschek, ἔ.ά. σ. 138.

4. Ἡροδ. 5.113.2: Φιλοκύπρου δὲ τούτου τὸν Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἀπικόμενος ἐς Κύπρον ἐν ἔπεισι αἶνεσε τυράννων μάλιστα. Πρβ. Πλάτ. *Τίμαιος* 20e (παραπάνω, σ. 14, σημ. 3).

5. *Τίμαιος* 21d. Ὁ Πρόκλος σχολιάζοντας τὸ χωρίο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσει τὶς ἀμφιβολίες γιὰ τὶς τεχνικτικὲς ἰκανότητες τοῦ Πλάτωνα: διὰ γὰρ τούτων γνωσθέντων

ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν ἐτόνισαν ἰδιαίτερα τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σόλων ἦταν ὁ πρῶτος Ἀθηναῖος ποιητής, νόμισε πὼς οἱ Ἀθηναῖοι θὰ μιλοῦσαν μὲ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ μεγάλου νομοθέτη καὶ ὑπέθεσε πὼς γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου αἰώνα ὁ Σόλων δὲν ἦταν μόνο σπουδαῖος πολιτικός ἀλλὰ καὶ σπουδαῖος ποιητής· τὴ σιωπὴ τῶν πηγῶν γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ τὴν ἀποδίδει στὴν ἄρνηση τῶν Ἀθηναίων νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀποκλειστικότητα τῶν ποιημάτων, ποὺ ὀφείλεται σὲ ὅ,τι «may be called the Panhellenic attitude of the Greeks toward their literature»¹. Ἀλλὰ ὁ Σόλων δὲν ἦταν σπουδαῖος πολιτικός γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου αἰώνα· ἀντίθετα, οἱ σποραδικές νύξεις τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας καὶ ἡ ἔλλειψη κάθε μνείας ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη δείχνουν πὼς ὁ Σόλων, τουλάχιστο στὴ συνείδηση τῶν Ἀθηναίων, δὲν ἦταν πιά τὸ ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν². Οἱ διαπιστώσεις αὐτές, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σόλων *παρέργω τῆ ποιήσει κατεχρήσατο*³, μᾶς δίνουν τὸ δικαίωμα νὰ συμπεράνωμε πὼς οὔτε ἡ ποίηση τοῦ Σόλων διεκδικοῦσε τὰ πρωτεῖα τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα. Ἡ ἀνάπτυξη νέων μορφῶν ποίησης στὸν αἰώνα αὐτόν, ὅπως ἡ τραγωδία καὶ ἡ κωμωδία, ποὺ ἀπευθύνονταν σ' ἓνα μεγαλύτερο κοινό, πρέπει νὰ ἔχη συμβάλει στὴν ἐξασθένηση τοῦ εὐρύτερου ἐνδιαφέροντος ποὺ μποροῦσε νὰ προκαλέσῃ ἡ ἐλεγειακὴ ποίηση τοῦ Σόλων. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει πὼς ἡ ποίηση τοῦ Σόλων εἶχε ξεχαστῆ τελείως· ἀντίθετα ὁ Θεόγνις παραθέτει ἢ μιμεῖται στίχους του⁴ καὶ ὁ Πλάτων ἀναφέρει τὴν ἀπαγγελία ποιημάτων τοῦ Σόλων σ' ἓνα διαγωνισμὸ παιδιῶν στὴ γιορτὴ τῶν Ἀπατουρίων⁵. Ἐπιπλέον, οἱ ἰδέες του διατηρήθηκαν στὴν «common consciousness of Athens», ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Bowra, «and it is no more fancy to discern his influence in the speculations of Aeschylus on pride and guilt, in Sophocles' deep devotion to the Mean, in Pericles' vision of an Athens where a man was both a complete individual and an active member of the body of citizens»⁶. Φαίνεται λοιπὸν

εὐρήσομεν, ὅπως ἄριστος ἦν κριτῆς ποιητικῆς, ἀλλ' οὐχ ὥς τινες φήθησαν τῶν ἐμπροσθεν φαῦλος διὰ τὸν ἐν Τιμαίῳ κατὰ τῶν Σόλωνος ποιημάτων ἔπαινον.

1. Linforth, *ἑ.ἀ.*, σ. 125.

2. Ὁ A. Masaracchia (*ἑ.ἀ.*, σ. 18-25) παρατηρεῖ ὅτι οἱ πηγές τοῦ 5ου αἰώνα παρέχουν ἐλάχιστες πληροφορίες γιὰ τὸν Σόλων. Ἐξἄλλου ὁ A. Raubitschek (*ἑ.ἀ.*, σ. 138) θεωρεῖ ὅτι ὁ Masaracchia δὲν ἐκμεταλλεύτηκε τὴν παρατήρησή του αὐτὴ γιὰ νὰ τονίσῃ “how little known Solon must have been in fifth-century Athens”.

3. Πλάτ. *Τίμαιος* 21b.

4. J. Sitzler, *Theognidis Reliquiae*, Heildeberg 1880· A. Burn, *The Lyric Age of Greece*, Λονδίνο 1960, σ. 258-264.

5. *Τίμαιος* 21b.

6. *Early Greek Elegists*, τόμ. IV, *Martin Classical Lectures*, Cambridge, Mass., 1938, σ. 103-104.

πώς οι Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰώνα δὲν θεωροῦσαν τὸν Σόλωνα μεγάλο ποιητή, ὅπως υπέθεσε ὁ Linforth¹.

Ἡ ἱστορία τῶν ποιημάτων τοῦ Σόλωνα δὲν εἶναι γνωστή. Ὁ Linforth ὑποστήριξε πὼς ἡ πρώτη καταγραφή καὶ δημοσίευση ἔγινε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Σόλωνα² καὶ πὼς ὑπῆρξε μιὰ συλλογή ποῦ διατηρήθηκε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος³. Ἄν πραγματικὰ ὑπῆρξε μιὰ τέτοια πρώτη ἔκδοση, δὲν ἀποκλείεται νὰ βρισκόταν στὸ οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο τοῦ Πλάτωνα⁴, ὅπως τουλάχιστο μᾶς βεβαιώνει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων στὸ διάλογό του *Κριτίας*: καὶ ταυτὰ γε δὴ τὰ γράμματα παρὰ τῷ πάππῳ τ' ἦν καὶ ἔτ' ἐστὶ παρ' ἐμοὶ νῦν διαμεμέληται τε ὑπ' ἐμοῦ παιδὸς ὄντος⁵. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμε πὼς μαζὶ

1. Ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ σημειωθῇ πὼς ἡ ὑπόληψή του τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα ἦταν διαφορετικὴ. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τις ποιητικὲς δυνατότητες τοῦ Σόλωνα λέγοντας: κατὰ γε ἐμὴν δόξαν οὔτε Ἡσίοδος οὔτε Ὅμηρος οὔτε ἄλλος οὐδείς ποιητῆς εὐδοκιμώτερος ἐγένετο ἂν ποτε αὐτοῦ (*Τίμαιος* 21d)· ὁ Αἰσχίνης (*Κατὰ Κτησιφ.* 257) τὸν ἀποκαλεῖ ποιητὴν ἀγαθόν. Ὁ W. Aly ("*Solon*", *RE* 5, 1927, 951) ἐξηγεῖ τὴ διαφορὰ αὐτὴ μεταξὺ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰώνα μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι "S., der Heros der restaurierten Demokratie ist dem 4. Jhd. auch der grosse Dichter".

2. Ἐ.ἄ., σ. 9-10. Πρβ. I. Heinemann, *Studia Solonea*, Βερολίνο 1897, σ. 46: "Facile autem ex eis post Solonem senem, etsi non multo post eius mortem liber effectus esse potest: neque est cur negemus ipsum senem, qui imminere mortem se minime celaverit, Atheniensibus testamenti loco carmina dedisse, quae edere alii Pisistrato tyranno non licuerit".

3. Γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν ἄποψή αὐτὴ ὁ Linforth χρησιμοποιεῖ τις μαρτυρίες τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Δημοσθένη καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἄς σημειωθῇ ὅμως ὅτι ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Σόλων ἐν ἔπεισι αἶνεσε τὸν Φιλόκυρο (5.113.2), εἶναι δύσκολο νὰ ὑποθέσωμε πὼς ὁ συγγραφέας αὐτὸς εἶχε ὑπόψῃ του κάποια συλλογὴ ἢ ἔστω καὶ κάποιο ποίημα τοῦ Σόλωνα.

4. J.A. Davison, *From Archilochus to Pindar*, Ν. Ὑόρκη 1968, σ. 101, 122.

5. Πλάτ. *Κριτίας* 113b. Πρέπει νὰ τονιστῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ἀπόψεων γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀποσπάσματος. Ὁ F. Kluge στὴ διατριβή του "De Platonis Critia" (*Diss. Phil. Halenses* 19, 1911, 274, σημ. 6) παρατηρεῖ ὅτι "summo labore philosophus assidue id egit, ut veritatem Athenarum priscarum et totius mythi firmaret, atque permultis locis in disputationis cursu animos lectorum in fidem rerum vertebat", καὶ παραθέτει γιὰ παράδειγμα τὸ χωρίο αὐτό. Ὁ A. E. Taylor (*Plato: Timaeus and Critias*, Λονδίνο 1929, σ. 103) τὸ θεωρεῖ ἐντελῶς φανταστικόν: "It is just because it is fiction and intended to be read as fiction that Plato amuses himself with a pretended 'documentation' by manuscripts of which no one outside his own family has heard". Ἀντίθετα ὁ Linforth (ἔ.ἄ., σ. 10) δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀλήθεια τοῦ περιεχομένου καὶ τὸ θεωρεῖ σὰν ἀπόδειξη ὅτι "there was a well recognized collection of poems by Solon in the first half of the fifth century". Ὁ A. Rivaud (*Critias*, ἔκδ. Les Belles Lettres, Παρίσι 1925, σ. 263, σημ. 1) δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν χειρογράφων αὐτῶν. Ὅπωςδήποτε τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πλάτων προσπαθεῖ μὲ τεκμηριωμένα στοιχεῖα νὰ πείσῃ τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὴν ἀληθοφάνεια τῆς ἱστορίας του, δὲν μᾶς δίνει τὸ δι-

ἢ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ντοκουμέντα αὐτὰ ποὺ φυλάσσονταν στὸ «οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο», μερικὲς λεπτομέρειες ἢ ἕνας ἀριθμὸς ἀνεκδότων, ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ζωὴ τοῦ Σόλωνα, διατηρήθηκαν ἀνάμεσα στὶς ἄλλες παραδόσεις τῆς οἰκογένειας τοῦ τυράννου Κριτία καὶ τοῦ Πλάτωνα, ὅπως τουλάχιστον ἀποδεικνύεται ἀπὸ ὀρισμένα χωρία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Σόλωνα¹. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ πὼς πολλὰ ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Σόλωνα διατηρήθηκαν προφορικὰ σὰν οἰκογενειακὲς παραδόσεις μέχρις ὅτου καταγράφηκαν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς ἄλλους συγγραφεῖς τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

Μποροῦμε λοιπὸν νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα πὼς οἱ φορεῖς τῆς προφορικῆς παράδοσης, ποὺ διατήρησαν γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα τὰ στοιχεῖα τῆς βιογραφίας τοῦ Σόλωνα ποὺ βρίσκομε στὸν Ἡρόδοτο καὶ τοὺς μεταγενέστερους συγγραφεῖς τοῦ 4ου αἰώνα, δὲν ἦταν μόνο οἱ λόγιοι ἄνδρες ἀλλὰ καὶ τὰ μέλη τῶν οἰκογενειῶν ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὸν Σόλωνα. Ἐπιπλέον, τὰ ἴδια τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα, ποὺ δὲν ἦταν ἄγνωστα στοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰώνα, συνέβαλαν στὴ διαφύλαξη πολλῶν βιογραφικῶν στοιχείων καὶ συνετέλεσαν στὴν εὐρύτερη διάδοσή τους².

Προτοῦ ἐξετάσωμε τοὺς παράγοντες ἐκείνους ποὺ προκάλεσαν τίς χρονολογικὲς ἀντιφάσεις ποὺ μνημονεύσαμε παραπάνω, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσδιορίσωμε τὴ σημασίαν τοῦ καταλόγου τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, ποὺ εἶχε τοποθετηθῆ στὴν ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν γύρω στὰ 425 π.Χ. καὶ ἀποτελοῦσε σημαντικὴ πηγὴ χρονολογικῶν πληροφοριῶν γιὰ τοὺς μεταγενέστερους Ἀθηναίους.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση μερικῶν τμημάτων τοῦ καταλόγου τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, ὁ Α. Burn εἶχε παρατηρήσει πὼς «one of the few sixth-century dates that may be considered approximately certain, in fact, is that of

καίωμα νὰ σκεφτοῦμε πὼς θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιήσῃ μιὰ φανταστικὴ ἱστορία σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα (στὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ.) ποὺ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Σόλωνα εἶχε φέρεῖ στὴ δημοσιότητα ἕνα σωρὸ λεπτομέρειες τῆς ζωῆς του.

1. Βλ. παραπάνω, σ. 14, σημ. 3, καὶ σ. 16, σημ. 3

2. Ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας ποὺ ἀναφέρονται στὸν Σόλωνα φαίνεται καθαρὰ πὼς τὰ ποιήματα ἀποτελοῦσαν σημαντικὴ πηγὴ πληροφοριῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης παραθέτει συχνὰ ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων τοῦ Σόλωνα, γιὰ νὰ τεκμηριώσῃ τὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει στὴν ἀφήγησή του, ὅπως στὸ κεφ. 5.2-3 καὶ 12.1-5, ἢ ἀναφέρεται σ' αὐτὰ, ὅπως στὸ κεφ. 6.4. Φαίνεται ὅμως πὼς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι χρησιμοποίησαν τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα. Στὶς τρεῖς περιπτώσεις, στὶς ὁποῖες ὁ Ἀριστοτέλης συγκρίνει τὰ ποιήματα μὲ τίς ἄλλες πηγές (Ἀθην. Πολ. 5.3, 6.4, 12.1), διαπιστώνει ἀπόλυτη συμφωνία μεταξὺ τους, πράγμα ποὺ σημαίνει πὼς τὰ ποιήματα χρησιμοποιήθηκαν ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλους ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἀνασύνθεση τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰώνα, δηλ. τοὺς Ἀθηναῖοι συγγραφεῖς.

the archonship of Solon, 594, since that will have come direct from an archon-list»¹. Ἡ ἀνεύρεση καὶ δημοσίευση μερικῶν τμημάτων τοῦ καταλόγου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν B. Meritt τὸ 1939² καὶ τὸν D. Bradeen τὸ 1963³ δὲν ἐπιβεβαίωσαν μόνον τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς τέτοιου ἐπίσημου καταλόγου, ποῦ εἶχε τοποθετηθῆ στὴν ἀγορὰ γύρω στὰ 425 π.Χ., ἀλλὰ ἐπικύρωσαν καὶ τὴ γνώμη τοῦ T. Cadoux πὼς ὁ κατάλογος αὐτὸς περιεῖχε τὰ ὀνόματα τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων «as far as the institution of the office»⁴. Εἶναι λοιπὸν βέβαιο πὼς τὸ ὄνομα τοῦ Σόλωνα, μολονότι δὲν ὑπάρχει στὰ ἀποσπάσματα ποῦ ἔχουν βρεθῆ, ἦταν στὸν ἐπίσημο κατάλογο τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ποῦ εἶχε τοποθετηθῆ στὴν ἀγορὰ γύρω στὰ 425 π.Χ.

Σχετικὰ μὲ τίς πηγές ποῦ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ καταλόγου τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων δὲν ἔχομε καμιὰ πληροφορία, καὶ οἱ ἀπόψεις ποῦ διατυπώθηκαν ὡς σήμερα παραμένουν ἀπλὲς εἰκασίες. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπῆρχαν παρόμοιοι κατάλογοι καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 425 π.Χ.⁵ ἢ νὰ χρησιμοποιήθηκαν ἐπίσημα ντοκουμέντα, ποῦ εἶχαν διατηρηθῆ ἕως τότε⁶· ἀλλὰ εἶναι ἐξίσου πιθανὸ ἢ σύνταξη τοῦ καταλόγου τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων νὰ ἀνατέθηκε σὲ κάποιον λόγιον ἄνδρα, ποῦ χρησιμοποίησε κάθε δυνατὴ πηγὴ, ἀκόμη καὶ τὴν προφορικὴ παράδοσιν⁷. Ἐκεῖνο ποῦ παραμένει βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ κατάλογος τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευσή του τὸ 425 π.Χ., συντέλεσε στὴν ἀποκρυστάλλωση τῆς αὐθεντικότερης ἀποψῆς γιὰ τοὺς πρὸ παλαιούς ἀρχοντες καὶ παγίωσε τὴ χρονολόγησή τους.

Ἡ ἀποψη τοῦ Jacoby⁸ ὅτι στὸν κατάλογο τῶν ἀρχόντων ὑπῆρχαν, ἐκτὸς

1. A. Burn, *ξ.ἀ.*, σ. 143.

2. B. Meritt, "Greek Inscriptions", *Hesperia* 8 (1939) 59-65.

3. D. Bradeen, "The Fifth-Century Archon List", *Hesperia* 32 (1963) 187-208.

4. *Ἡ.ἀ.*, σ. 78. Ἡ λύση δόθηκε ἀπὸ τὸν D. Bradeen ποῦ παρατήρησε πὼς "the existence of two columns on frag. b shows that the list went back to Kreon, not just to Solon", *ξ.ἀ.*, σ. 197. Οἱ R. Meiggs καὶ ὁ D. Lewis (*A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Ὁξφόρδη 1969, no. 6) δέχονται τὴν ἀποψη αὐτὴ: "the appearance on fragment b of a column to the left of names belonging to the 540s makes it impossible to arrive at a satisfactory arrangement if the list began with Solon, as might be assumed, e.g. from Plato, *Hipp. Maj.* 285e, and leaves Kreon (683-2) as the only possible start".

5. B. Meritt, *ξ.ἀ.*, σ. 65· T. Cadoux, *ξ.ἀ.*, σ. 79.

6. F. Jacoby, *Atthis*, σ. 174.

7. Ἡ *Πυθιονικῶν ἀναγραφὴ* εἶχε ἀνατεθῆ στὸν Ἀριστοτέλη τὸν ἐπόμενον αἰῶνα· βλ. M. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Ὁξφόρδη 1948, no. 187.

8. Ὁ F. Jacoby ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι μερικὲς λεπτομέρειες ποῦ βρίσκονται στὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία* τοῦ Ἀριστοτέλη διατηρήθηκαν προφορικά, καὶ ὑποθέτει πὼς προέρχονταν ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων. Σχετικὰ μὲ τὸν

ἀπὸ τὰ ὀνόματα, καὶ πληροφορίες πού διατηρήθηκαν ἀπὸ μεταγενέστερους συγγραφεῖς, ἔχει ἀποδειχτῆ λαθεμένη ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ D. Bradeen, ὁ ὁποῖος παρατήρησε πὼς στὸ τμήμα b τῆς ἐπιγραφῆς σώζεται τὸ τελευταῖο γράμμα ἑνὸς ὀνόματος ἀπὸ τὴ στήλη I καὶ τὰ πρῶτα γράμματα τοῦ ὀνόματος τῆς ἴδιας σειρᾶς στὴ στήλη II καί, ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσά τους ἀρκετὸς χῶρος γιὰ σημειώσεις¹. Ἐφόσον ὅμως ἡ μορφή τοῦ καταλόγου ἦταν αὐτῆ, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία πὼς μόνο τὸ ὄνομα τοῦ Σόλων ἀπῆρχε σ' αὐτὸν χωρὶς ἄλλες πληροφορίες. Ἐξάλλου θὰ ἦταν δύσκολο νὰ φανταστῆ κανεὶς πὼς ὁ Σόλων ἀποτελοῦσε ἐξαιρεση, μιὰ καὶ στὸν 5ο αἰῶνα εἶχε παύσει πιά νὰ εἶναι τὸ ἐπίκεντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων².

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰῶνα, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς Σικελίας, τὸ ὄνομα τοῦ Σόλων ἐπανῆλθε στὸ προσκήνιο τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων καί, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀποψη πολλῶν νεώτερον ἐρευνητῶν, συνδέθηκε μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πατρίου πολιτείας, πού προπαγάνδιζαν τὰ πολιτικὰ κόμματα³. Ἀντίθετα ὁ E. Ruschenbusch, ὕστερα ἀπὸ μεθοδικὴ ἐξέτασιν τῶν μαρτυριῶν πού ἀπαντοῦν στοὺς Ἀττικοὺς ρήτορας, ἔχει καταδείξει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Σόλων δὲν συνδέεται μετὰ τοὺς πολιτικοὺς ἀνταγωνισμοὺς γιὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς πατρίου πολιτείας ἀλλὰ μετὰ τοὺς νόμους, καὶ ὅτι μόνο μετὰ τὸ 356 θεωροῦν τὸν Σόλον δημιουργὸν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος⁴. Οἱ μαρτυρίαι πού σώζονται ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀποψη τοῦ Ruschenbusch καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁποτεδήποτε χρησιμοποιεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Σόλων ἀπὸ τοὺς ρήτορας πρὶν ἀπὸ τὸ 356 συνδέεται μετὰ τοὺς νόμους πού ἀποδίδονται στὸν Σόλον τὴν ἐποχὴ αὐτῆ⁵. Μολονότι ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Σόλων δὲν συνδέθηκε

Σόλων παρατηρεῖ: "But then the same applies to the statement of Aristotle that Solon was elected *διαλλακτῆς καὶ ἄρχων*. This information, which Aristotle connects with inferences from Solon's poems, definitely appears documentary; but if it is really so, it must come from the archon's list"· *Athis*, σ. 175. Πρὸς R. Meiggs καὶ D. Lewis, ἔ.α., no. 6.

1. Ἐ.α., σ. 198. Βλ. ἐπίσης Cadoux, ἔ.α., σ. 78.

2. Βλ. παραπάνω, σ. 17, 2.

3. F. Jacoby, *Athis*, σ. 154: "democracy signed its programme with the name of Kleisthenes, and the conservatives set Solon in opposition to him". C. Hignett, ἔ.α., σ. 7-8· A. Fuks, ἔ.α., σ. 14· G.E.M. de Ste Croix, "The Constitution of the Five Thousand", *Historia* 5 (1956) 10.

4. E. Ruschenbusch, "Πάτριος πολιτεία", *Historia* 7 (1958) 408, 422.

5. Ἀνδοκ. *Περὶ τῶν μυστηρίων* 1.81-82, 1.83, 1.95, 1.111· Λυσ. *Κατὰ Νικομάχου* 30.2, 30.26, 30.28· *Κατὰ Θεομνήστου* 10.15. Ἡ μόνη ἐξαιρεση πού βρίσκεται στὴν Ἀθηναίων Πολιτεία (29.3) καὶ ἀναφέρεται στὰ γεγονότα πρὸ τοῦ 411 εἶναι ἡ τροποποίησις τοῦ Κλεισοφώντα στὸ ψήφισμα τοῦ Πυθοδώρου: *προσαναζητῆσαι δὲ τοὺς αἰρεθέντας ἐγραψεν καὶ τοὺς πατέρας νόμους, οὓς Κλεισθένης ἔθηκεν ὅτε καθίστη τὴν δημοκρατίαν, ὅπως (ἂν) ἀκούσαντες καὶ τούτων βουλευσώσιναι τὸ ἄριστον, ὡς οὐ δημοτικὴν ἀλλὰ παραπλησίαν οὐ-*

μέ τις πολιτικές μεταβολές του τέλους του 5ου αιώνα, ή προσπάθεια για την αποκρυστάλλωση και καταγραφή των αθηναϊκών νόμων που αποδίδονταν στον Σόλωνα¹, δέν πρέπει νά άφησε ανεπηρέαστη τήν παράδοση για τή ζωή και τή δράση του μεγάλου νομοθέτη. Είναι μάλιστα πολύ πιθανό ή αναβίωση του ενδιαφέροντος για τόν Σόλωνα νά έφερε στή δημοσιότητα ό,τι ή παράδοση είχε διαφυλάξει, και νά συνετέλεσε στήν ευρύτερη διάδοση των στοιχείων εκείνων που άπαντώνται στους μεταγενέστερους συγγραφείς. Δέν αποκλείεται μάλιστα ό Έλλάνικος, που μέ τόσες λεπτομέρειες περιγράφει τά γεγονότα του 407/6², νά είχε καταγράψει στήν *Άτθίδα* του περισσότερο από όσα ό *Ήρόδοτος*³, αλλά οι πηγές που σώζονται δέν μās έπιτρέπουν νά θεωρήσωμε τή σκέψη αύτη τίποτε περισσότερο από μιá πιθανή ύπόθεση. *Έκείνο* που μέ βεβαιότητα μπορεί κανείς νά συναγάγη είναι ότι ή σύνδεση του Σόλωνα μέ τó δημοκρατικό πολίτευμα στά μέσα του 4ου αιώνα επανέφερε στήν επικαιρότητα πολλά από τά στοιχεία που χρησιμοποιήσαν οι ιστοριογράφοι τής έποχής εκείνης για τή σύνθεση μιās λεπτομερέστερης βιογραφίας του Σόλωνα. *Άρκετες* λεπτομέρειες, που ή προφορική παράδοση τις είχε διατηρήσει ή βρίσκονταν στά γραπτά μνημεία που σώζονταν έως τότε, βρήκαν τή θέση τους στις *Άτθίδες*⁴ και στήν *Άθηναίων Πολιτεία*.

σαν τήν Κλεισθένης πολιτεία τή Σόλωνος. Οι σύγχρονοι μελετητές έχουν έρμηνεύσει μέ πολλούς τρόπους τήν τελευταία φράση ως ού δημοτικήν ... τή Σόλωνος. Σύμφωνα με τόν H. T. Wade-Gery ("Studies in the Structure of Attic Society: II. The Laws of Kleisthenes", *Classical Quarterly* 27,1933,19-20) ή φράση αύτη δικαιολογεί τήν τροποποίηση του Κλειτοφώντα και έπομένως "it is not part of the Rider", αλλά προέρχεται από τις πηγές που χρησιμοποίησε ό *Άριστοτέλης*. *Ό J.A.R. Munro* ("The Ancestral Laws of Cleisthenes", *Classical Quarterly*, 33,1939,84-97) πιστεύει ότι έχει προστεθί από τόν *Άριστοτέλη*. *Ό F. Jacoby* (*Atthis*, σ. 384, σημ. 30) θεωρεί ότι είναι "an addition of Aristotle or of his source which is to explain the sense of the amendment" και νομίζει ότι είναι πιθανότερο νά έχη προστεθί από τόν *Άνδροτίωνα*. Παρόμοιες απόψεις διατυπώνουν και οι C. Hignett, *ξ.ά.*, σ. 15, σημ. 2, G.E.M. de Ste Croix, *ξ.ά.* σ. 10, και E. Ruschenbusch, *ξ.ά.*, σ. 420-421. *Ό A. Fuks*, *ξ.ά.*, σ. 7, προσπάθησε νά άποδείξει ότι, και αν ακόμη ή φράση αύτη δέν άνήκη στήν τροποποίηση του ψήφισματος, "Aristotle may be explaining here Kleitophon's Rider on the basis of what he knew of the constitutional views of Kleitophon, or of the Therameneans in general". Τó συμπέρασμα όμως του Ruschenbusch ότι ό Σόλων δέν ήταν γνωστός ως μεταρρυθμιστής πολιτεύματος πριν από τó 356, καθιστά ελάχιστα πιθανή τήν άποψη αύτη.

1. Τó όνομα του Σόλωνα συνδέεται μέ τήν ισχύουσα νομοθεσία και πριν από τó 410 π.Χ.: *Ήροδ.* 2. 177.2, *Άριστοφ. Δαιταλείς* (Edmonds 222), *Κρατίνου άδέσπ.* (Kock 274), *Άριστοφ. Όρνιθες* 1660-63. Χωρίς άμφιβολία ή σύνδεση αύτη έχει συντελέσει στή διατήρηση πολλών πληροφοριών σχετικών μέ τόν Σόλωνα και τó έργο του.

2. *FGrHist* 323a F 25-26.

3. *Ό F. Jacoby* (*Atthis*, σ. 386, σημ. 61) μέ μεγάλη επιφύλαξη δέχεται τήν άποψη πώς ό Έλλάνικος γνώριζε περισσότερο από τόν *Ήρόδοτο* για τόν Σόλωνα.

4. *Άνδροτίων*, *FGrHist* 324 F 4, 34· *Φανόδημος*, *FGrHist* 325 F 7 (;)· *Φιλόχορος*,

Ὁ F. Jacoby ἐξετάζοντας τὴ σχέση τῶν *Πολιτειῶν* μὲ τις *Ἀτθίδες* παρατήρησε πὼς ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς ἔδωσε τόσες πληροφορίες γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Σόλωνα, ὅσες ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς νομοθεσίας, καὶ ὅτι «occasional criticism in these passages show that his *Atticides* dealt fully with Solon, giving what we call the Solon legend»¹. Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ οἱ λεπτομέρειες ἐκεῖνες ποὺ συνθέτουν τὴ βιογραφία τοῦ Σόλωνα βρίσκονταν καὶ στὴν *Ἀτθίδα* τοῦ Ἀνδροτίωνα, τὴν ὁποία ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε χρησιμοποιήσει γιὰ τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς *Ἀθηναίων Πολιτείας*². Ἡ χρονολόγηση τῆς *Ἀτθίδας* τοῦ Ἀνδροτίωνα γύρω στὸ 340³ δείχνει καθαρὰ πὼς ἡ συστηματικὴ κατάταξις καὶ καταγραφή τῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸν Σόλωνα συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν ἀναβίωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἀθηναίων γι' αὐτόν. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὴ συγγόντητα μὲ τὴν ὁποῖαν ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα τοῦ Σόλωνα στοὺς συγγραφεῖς μετὰ τὸ 360⁴, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ νέα βιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ καταγράφονται τὴν ἐποχὴ αὐτῆ⁵. Φαίνεται λοιπὸν πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸ 360 οἱ Ἀθηναῖοι ρήτορες, οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ ἱστοριογράφοι πρόσεξαν ἰδιαίτερα τὸν Σόλωνα, γιὰτὶ γύρω στὸ 356 τὸ ὄνομά του συνδέθηκε μὲ τὸ πατροπαράδοτο δημοκρατικὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ποὺ ἐπαγγέλλονταν τὰ πολιτικὰ κόμματα. Ἡ συσχέτισις αὐτῆ τοῦ Σόλωνα μὲ τὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν κομμάτων τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰῶνα ἐπανεφέρε στὴν ἐπικαιρότητα ὅ,τι ἡ προφορικὴ παράδοσις εἶχε διαφυλάξει καὶ ὅ,τι εἶχε γραφτῆ προηγουμένως γιὰ τὸν Σόλωνα ἢ ἀπὸ τὸν Σόλωνα⁶. Φαίνεται λοιπὸν πὼς αὐτὸ ποὺ ὁ Jacoby

FGH Hist 328 F 20-21, 114· κανένα ἀπόσπασμα τοῦ Κλειδήμου δὲν ἀναφέρεται στὸν Σόλωνα καί, σύμφωνα μὲ τὸν F. Jacoby (*Atthis*, σ. 333, σημ. 4), αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται καὶ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Κλειδῆμος σὰν δημοκρατικὸς ἀσχολήθηκε λεπτομερειακὰ μὲ τὸν Κλεισθένη. Ἡ πρόσφατη χρονολόγηση τοῦ Κλειδήμου τὸ 378/7 π.Χ. (R. Thomsen, *Eisphora*, στὸ *Humanitas* III [Copenhagen 1964], σ. 85-89) ἐρμηνεύει ἀκόμη καλῶτερα τὴν ἔλλειψιν ἀποσπασμάτων ποὺ ἀναφέρονται στὸν Σόλωνα, μὴ καὶ ἡ ἀναβίωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Σόλωνα χρονολογεῖται ὕστερα ἀπὸ τὸ 356, ὅταν ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματός του μὲ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα τὸν ἔφερε στὴν ἐπικαιρότητα.

1. *Atthis*, σ. 214. Τὰ σχετικὰ χωρία στὴν *Ἀθην. Πολ.* 6.2-4 καὶ 17.1-2.

2. Βλ. F. E. Adcock, "The Source of the Solonian Chapters of the Athenian Politeia", *Klio* 12 (1912) 1-16, καὶ H. Bloch, "Historical Literature of the Fourth Century", *Harvard Studies in Classical Philology*, Συμπλ. 1 (1940) 341-355.

3. *FGH Hist* 3b Συμπλ. 1, σ. 103.

4. 1:5 δηλ. 15% περίπου πρὶν ἀπὸ τὸ 360 καὶ 85% περίπου μετὰ τὸ 360.

5. Βλ. παραπάνω, σ. 21, σημ. 4.

6. Ὁ A. Raubitschek, *ἔ.ἀ.*, σ. 138, ἔχει παρατηρήσει ὅτι "about that time [after 360 B.C.] Solon's poems became widely known and anecdotes about his life began to circulate in public."

ἀποκαλεῖ «the Solon legend» διαμορφώθηκε στὴν τριακονταετία πού ἀκολουθεῖ τὸ 360 ἀπὸ τὸ ὕλικό πού τὸ παρελθὸν εἶχε κληροδοτήσει στοὺς Ἀθηναίους αὐτῆς τῆς γενιᾶς. Στὴ διαμόρφωση αὐτὴ συνέβαλε ἀποτελεσματικά ὄχι μόνο ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν Σόλωνα ἀλλὰ καὶ οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πού ἐπεξεργάστηκαν καὶ κατέγραψαν τὸ ρευστὸ ἕως τότε ὕλικό τοῦ παρελθόντος. Εἰδικότερα μάλιστα οἱ Ἀθιδογράφοι καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, πού προσπάθησαν νὰ ἀνασυνθέσουν τὴν πρώιμη αὐτὴ ἀθηναϊκὴ ἱστορία, ἔβαλαν ἔντονη τὴ σφραγίδα τῆς ἐργασίας τους στὶς γνώσεις πού μᾶς κληροδότησαν. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀθιδογράφοι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, διαπραγματεύονταν ἓνα θέμα ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς τους¹, τοὺς ἀνάγκαζε νὰ ἐπιλέγουν ἢ νὰ εἰκάζουν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ὅ,τι φαινόταν περισσότερο πιθανὸ ἢ ταιριαστὸ γιὰ τὸν Σόλωνα σύμφωνα μὲ τὶς δικές τους πολιτικὲς πεποιθήσεις. Ἐξἄλλου οἱ ἱστοριογραφικὲς μέθοδοι χρονολόγησης τῶν Ἀθιδογράφων καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν ἄφησαν ἀνεπηρέαστη τὴν παράδοση γιὰ τὸν Σόλωνα. Ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν ὑποχρέωνε τοὺς ἱστοριογράφους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νὰ ἀπορρίψουν ὅσα στοιχεῖα δὲν ταίριαζαν μὲ τὸ χρονολογικὸ σύστημα πού ἡ ἱστοριογραφία εἶχε υἱοθετήσει, δηλ. τὴ χρονολόγηση μὲ βάση τοὺς ἐπωνύμους ἄρχοντες. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα βρίσκεται στὴν *Ἀθηναίων Πολιτεία*, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀπορρίπτει τὴν παράδοση πὼς ὁ Σόλων ἦταν ἐραστής τοῦ Πεισιστράτου καὶ πὼς ὁ Πεισίστρατος ἦταν στρατηγὸς στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Μεγαρέων: οὐ γὰρ ἐνδέχεται ταῖς ἡλικίαις, ἐάν τις ἀναλογίζηται τὸν ἑκατέρου βίον καὶ ἐφ' οὗ ἀπέθανεν ἄρχοντας². Τὰ ἐλάχιστα ἀποσπάσματα τῶν Ἀθιδῶν δὲν διασώζουν καμιά παρόμοια περίπτωση καὶ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν οἱ Ἀθιδογράφοι σχολίαζαν τέτοιου εἴδους ἀντιφάσεις. Μολαταῦτα ἡ χρονολογικὴ κατάταξη τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου στὶς Ἀθίδες προϋποθέτει τὴν κριτικὴ, εἴτε αὐτὴ καταγράφεται τελικὰ εἴτε ὄχι.

Ἐπειδὴ τὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἀθιδῶν πού διασώζουν χρονολογικὲς πληροφορίες εἶναι τόσο λίγα πού δὲν ἐπιτρέπουν τὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων γιὰ κάθε Ἀθιδογράφο σχετικὰ μὲ τὴ μέθοδο χρονολόγησης πού χρησιμοποίητ³, ὁ F. Jacoby, ἀκολουθώντας τὴν ἄποψη πὼς ἡ σταθερότητα τῶν φι-

1. Βλ. L. Pearson, *The Local Historians of Attica*, στὸ *Philological Monographs* publ. by the American Philological Association IX (Philadelphia 1942), σ. 76-79· F. Jacoby, *Atthis*, σ. 74-76· *FGrHist* 3b Συμπλ. 1, σ. 87-93.

2. *Ἀθην. Πολ.* 17.2.

3. Ὁ L. Pearson (ἔ.ἀ., σ. 14-15, 121), ἀφοῦ ἐξέτασε τὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἀθιδῶν πού διασώζουν χρονολογικὰ στοιχεῖα, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πὼς κάθε Ἀθιδογράφος εἶχε χρησιμοποίησει τὴ χρονολογικὴ μέθοδο μόνο γιὰ μιὰ ὀρισμένη περίοδο τοῦ ἔργου του: ὁ Ἑλλάνικος χρησιμοποίησε ἴσως τὴ μέθοδο αὐτὴ γιὰ τὴν πεντηκονταετία καὶ ὁ

λογικῶν εἰδῶν εἶναι καθολικὸ φαινόμενο τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ὑποστήριξε ὅτι «the form of the *Atthis* as it has been created by Hellanikos remained authoritative for all *Atthides* of the fourth and third centuries»¹. Φαίνεται λοιπὸν πὼς ὁ ἐπίσημος κατάλογος τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, πού τοποθετήθηκε στὴν ἀγορὰ γύρω στὰ 425 π.Χ., ἀπέτελεσε τὴ χρονολογικὴ σπονδυλικὴ στήλη τῶν Ἀτθίδων καὶ ἐπηρέασε ὄχι μόνο τὴ μορφή² ἀλλὰ καὶ τὸ περιεχόμενό τους. Πολλὰ γεγονότα πού ἡ παράδοσι τὰ εἶχε συσχετίσει μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐπωνύμου ἀρχοντα³, βρῆκαν εὐκόλα τὴ θέσι τους στὶς Ἀτθίδες ἢ σὲ ἄλλα ἔργα πού χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἴδια μέθοδο χρονολόγησις. Ἀντίθετα, ἀχρονολόγητα γεγονότα, πού ἡ προφορικὴ παράδοσι εἶχε διασώσει ἢ οἱ προγενέστεροι συγγραφεῖς εἶχαν καταγράψει, βρέθηκαν χρονολογημένα εὐθὺς μετὰ τὴν ἔνταξι τους στὶς Ἀτθίδες⁴. Ἐξάλλου πληροφορο-

Φιλόχορος γιὰ τὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο, ἀλλὰ ὁ ἴδιος παραδέχεται πὼς δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διασαφηνίσῃ “at what point he started to use an annalistic system”.

1. *Atthis*, σ. 89.

2. Αὐτ., σ. 171.

3. Φαίνεται πὼς δὲν ἦταν ἀσυνήθιστο νὰ συνδέουν ἓνα ἱστορικὸ γεγονός μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπωνύμου ἀρχοντα, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ καταλόγου τῶν ἀρχόντων τὸ 425 π.Χ.: τοῦ δὲ Ἰπποκλείδης, ἐφ’ οὗ ἀρχοντας (ἐν Ἀθήναις) Παναθήναια ἐτέθη (τοῦ δὲ Κύπελλος) τοῦ δὲ Μιλτιάδης, ὃς ᾤκισε Χερρόνησον (Φερεκῦδης *FGH Hist 3 F 2*). Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ Φερεκῦδης, ὁ ὁποῖος ἦταν προγενέστερος ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο (F. Jacoby, “The First Athenian Prose Writer”, *Mnemosyne* s. 3 13, 1947, 62), συνδέει τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐπωνύμου ἀρχοντα μὲ ἓνα σημαντικὸ γεγονός τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων ὄχι γιὰ νὰ χρονολογήσῃ τὰ Παναθήναια, ἀλλὰ γιὰ νὰ προσδιορίσῃ καλύτερα τὸν Ἰπποκλείδην, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν περίπτωσι τοῦ Μιλτιάδην πού ἀκολουθεῖ. Ἐξάλλου ὁ Ἡρόδοτος συνδέει τὴν κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τοὺς Πέρσας μὲ τὸν Καλλιάδην: ἐν τρισὶ ἐτέροισι μῆσι ἐγένοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ, Καλλιάδην ἀρχοντας Ἀθηναίους (8.51.1). Στὴν περίπτωσι αὐτὴ φαίνεται πὼς ὁ Ἡρόδοτος χρησιμοποιοῖ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχοντα Καλλιάδην γιὰ νὰ προσδιορίσῃ χρονικὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀττικῆς ἀπὸ τοὺς Πέρσας (N.G.L. Hammond, “Studies in Greek Chronology of the Sixth and Fifth Centuries B.C.”, *Historia* 4, 1955, 383-384). “Ἄν ὅμως ἀναλογισθοῦμε πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωσι στὸν Ἡρόδοτο, πὼς ὁ Ἡρόδοτος δὲν χρησιμοποιοῖ τοὺς ἐπωνύμους ἀρχοντες γιὰ τὴ χρονολόγησι ἄλλων γεγονότων τῆς Ἀθηναϊκῆς ἱστορίας καὶ πὼς σὲ μιὰ ἄλλῃ περίπτωσι χρησιμοποιοῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατηγοῦ γιὰ νὰ “χρονολογήσῃ” ἓνα γεγονός (7.33.1: ἐνθα μετὰ ταῦτα, χρόνῳ ὕστερον οὐ πολλῶ ἐπὶ Ξανθίππου τοῦ Ἀρίφρονος στρατηγοῦ ...), φαίνεται πὼς οἱ πληροφορίες αὐτὲς δὲν παρατίθενται στὰ γεγονότα σὰν ἀπλοὶ χρονικοὶ προσδιορισμοὶ ἀλλὰ σὰν ἱστορικὰ στοιχεῖα πού συμβαίνει νὰ ἔχουν καὶ χρονικὴ σχέση μὲ τὰ γεγονότα πού προσδιορίζουν. Χωρὶς ἀμφιβολία, τέτοια στοιχεῖα, πού διατηρήθηκαν ἴσως ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοσι, ὑπῆρξαν πολύτιμα γιὰ ὅσους προσπάθησαν ἀργότερα νὰ ἀνασυνθέσουν τὴν παλαιὰ Ἀθηναϊκὴ ἱστορία.

4. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι οἱ πληροφορίες πού βρίσκονται στὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνα γιὰ τὴ δράσι του, οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται στὴ χρονολογημένη ἀφήγησι τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν Ἀθηναίων Πολιτεία (5.2-3, 6. 4, 12.1-5).

ρίες που έρχονταν σε σύγκρουση με τη χρονολογική τάξη που επέβαλε ή κατ' ἄρχοντα χρονολόγηση απορρίπτονταν ή αγνοούνταν¹.

Τὸ χρονολογικὸ σύστημα τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν κυριότερη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν Σόλωνα, βασίζεται στοὺς ἐπωνύμους ἄρχοντες καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ τριάντα περιπτώσεις. Ἀπὸ τὶς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ διακρίνωμε ἂν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντέγραψε αὐτὲς τὶς χρονολογίες ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ἢ ἂν τὶς βρῆκε στὶς Ἀτθίδες· ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἔχει μεγάλη σημασία. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ εἶναι σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κύρος τοῦ χρονολογικοῦ αὐτοῦ συστήματος εἶναι τόσο ἀδιαμφισβήτητο, ὥστε κάνει τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ἀπορρίπτει γεγονότα ποὺ ἢ παράδοση ἔχει διατηρήσει. Ὅπως δὴποτε, ἂν οἱ γνώσεις μας βασιζόνταν μόνο στὶς πηγὲς ἐκεῖνες ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸ χρονολογικὸ σύστημα τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων, ἓνας ἀριθμὸς στοιχείων τῆς παράδοσης τοῦ Σόλωνα θὰ εἶχε ἴσως ἀγνοηθῆ ἢ ἀπορριφθῆ. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὲς πηγὲς, ὅπως ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Πόντιος καὶ ὁ Πλάτων ποὺ, εἴτε γιὰ τὴν ἐγγραψὴν πρὶν ἀπὸ τὴν κατάρτιση τοῦ χρονολογικοῦ συστήματος τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων εἴτε γιὰ τὴν ἀσχολήθησαν μετὰ κάποιον διαφορετικὸ φιλολογικὸ εἶδος, δὲν ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ τηροῦν τοὺς κανόνες ποὺ θέσπισαν οἱ Ἀτθιδογράφοι καὶ χρησιμοποίησε ὁ Ἀριστοτέλης. Ὅπως λοιπὸν φαίνεται ἀπὸ τὸν παρακάτω πίνακα, οἱ χρονολογικὲς ἀντιφάσεις ποὺ ἐπισημάναμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου, βρίσκονται σὲ δυὸ διαφορετικὰ εἶδη πηγῶν, σ' ἐκεῖνες ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ σύστημα χρονολόγησης τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων καὶ σ' ἐκεῖνες ποὺ δὲν χρησιμοποιοῦν ἢ ἀγνοοῦν τὸ σύστημα αὐτὸ.

Πηγὲς ποὺ δὲν ἀκολουθοῦν τὴν χρονολόγηση κατ' ἄρχοντα:

Πρώτος Ἱερὸς Πόλεμος

Αἰσχ., *Κατὰ Κτησ.* 108- 336 π.Χ.
109

Ἡ πρόταση τοῦ Σόλωνα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κηρύξουν πόλεμον ἐναντίον τῆς Κίρρας ἐγίνε τὸ 591/90 π.Χ.

Νομοθεσία - Ἀποδημία

Ἡροδ. 1.29.1 - 1.30.1 πρὶν ἀπὸ 430 π.Χ.

Ἡ ἀποδημία τοποθετεῖται στὴ δεκαετία 570-560 π.Χ. καὶ ἡ νομοθεσία στὰ χρόνια ποὺ προηγήθησαν.

Ταξίδια

α) Αἴγυπτος
Σόλων ἀπόσπ. 6 (Diehl)

Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο.

1, Βλ. παραπάνω, σ. 24.

Ἡροδ. 1.30.1, 2.177.2	πρὶν ἀπὸ 430 π.Χ.	Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο ὕστερα ἀπὸ τὸ 569 π.Χ. (ἀνάρρηση τοῦ Ἀμαση στὸ θρόνο).
Πλάτ. <i>Τίμαιος</i> 21c	4ος αἰ. π.Χ.	Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο.
β) Κύπρος Σόλων ἀπόσπ. 7 (Diehl)		Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Κύπρο.
Ἡροδ. 5.113.2	πρὶν ἀπὸ 430 π.Χ.	Μὲ πολλή πιθανότητα ἡ μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Κύπρο χρονολογεῖται ὕστερα ἀπὸ τὸ 587/6 π.Χ.
γ) Σάρδεις Ἡροδ. 1.30.1	πρὶν ἀπὸ 430 π.Χ.	Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὶς Σάρδεις ὕστερα ἀπὸ τὸ 585, καὶ ἀκριβέστερα ὕστερα ἀπὸ τὸ 570.
<i>Θάνατος</i>		
Ἡρακλ. ὁ Πόντιος ἀποσπασμα 148 (Wehrli)	4ος αἰ. π.Χ.	Ὁ Σόλωνας ἐζήσε <i>συχρὸν χρόνον</i> ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Πεισιστράτου στὴν ἐξουσία.

Πηγές ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ χρονολόγηση κατ' ἄρχοντα:

Πρῶτος Ἱερὸς Πόλεμος

Ἄριστοτ. ἀπόσπ. 615 (Rose)	περ. 335-334 π.Χ.	Ἡ πρόταση τοῦ Σόλωνα πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ κηρύξουν πόλεμο ἐναντίον τῆς Κίρρας ἔγινε πρὶν ἀπὸ τὸ 594/3 π.Χ.
----------------------------	-------------------	--

Νομοθεσία - Ἀποδημία

Ἄριστοτ. Ἀθην. <i>Πολ.</i> 5.2, 10.1, 11.1, 13.1, 14.1	περ. 328/7 π.Χ.	Ἡ νομοθεσία τοποθετεῖται στὸ 594/3 π.Χ. καὶ ἡ ἀποδημία στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν.
--	-----------------	--

Ταξίδια

α) Αἴγυπτος Ἄριστοτ. Ἀθην. <i>Πολ.</i> 11.1	περ. 328/7 π.Χ.	Μετάβαση τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποδημίας του, δηλ. 593-592 π.Χ.
β) Κύπρος	—	(Παραλείπεται)
γ) Σάρδεις	—	(Παραλείπεται)

Θάνατος

Φαινίας ἀπὸ τὴν Ἐρεσὸ ἀπόσπ. 21 (Werhli)	4ος αἰ. π.Χ.	Ὁ Σόλων πέθανε τὸ 560/59, ὅταν ἐπώνυμος ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ Ἡγήστρατος.
--	--------------	--

Ἐκ τῶν παραπάνω πίνακα γίνεται φανερό πὼς οἱ πληροφορίες ποὺ βρίσκονται στὴν πρώτη κατηγορία πηγῶν προέρχονται ἀπὸ ποικίλους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν σὲ μιὰ μεγάλη χρονικὴ περίοδο ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Σόλωνα ὡς τὸν Ἡρακλείδη τὸν Πόντιο καὶ τὸν Αἰσχίνη. Μολονότι ὅμως οἱ πληροφορίες αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ ποικίλους συγγραφεῖς ποὺ ἔγραψαν σὲ διαφορετικὲς ἐποχές, εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀντιφάσεις μεταξὺ τους. Ἡ ἔλλειψη ἀντιφατικῶν πληροφοριῶν ἀποδεικνύει πὼς οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἀντλοῦν ἀπὸ ἐνιαία παράδοση, ποὺ δὲν ἔχει δεχτὴ τὴν ἐπίδραση τῶν μεταγενεστέρων ἱστοριογραφικῶν μεθόδων. Ἐξάλλου τὸ γεγονός ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν παράδοση αὐτή, ὅπως τουλάχιστο σώζεται, προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο καὶ τὸν ἴδιο τὸν Σόλωνα, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε πὼς ἡ παράδοση αὐτὴ εἶναι τόσο παλαιά, ὅσο καὶ οἱ συγγραφεῖς ποὺ τὴν καταγράφουν. Φαίνεται λοιπὸν πὼς οἱ εὐκαιριακὲς πληροφορίες ποὺ μᾶς παρέχουν ὁ Ἡρόδοτος καὶ ὁ Πλάτων γιὰ τὸν Σόλωνα ἀνήκουν σὲ μιὰ ἐνιαία παράδοση, ποὺ διατηρήθηκε προφορικὰ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μέχρις ὅτου ἡ ἀναβίωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὸν Σόλωνα ὕστερα ἀπὸ τὸ 360 ἐπανεφέρε στὴν ἐπικαιρότητα ὅ,τι τὸ παρελθὸν εἶχε διαφυλάξει. Ἡ κριτικὴ ὅμως τοῦ ὕλικου αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀθιδογράφους καὶ τὸν Ἀριστοτέλη συνετέλεσε στὴν ἀπόρριψη ἢ τὴ μεταθήση τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ χρονολογικὸ σύστημα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ 4ου αἰώνα, καὶ στὴ δημιουργία μιᾶς διαφορετικῆς ἐκδοχῆς ποὺ διαιωνίστηκε στὰ μεταγενέστερα χρόνια σὰν πρὸ ἀξιόπιστη ἐξαιτίας τῆς αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῆς ἀνυποληψίας τοῦ Ἡροδότου. Αὐτὸ γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων τοῦ Σόλωνα μὲ τὸν Πεισίστρατο, ποὺ καταγράφει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ ὑποδηλώνεται ἐπίσης ἀπὸ τὶς τροποποιήσεις ποὺ ἐπέφεραν στὴν προγενέστερη παράδοση οἱ ἀπαιτήσεις τῶν χρονολογικῶν ἱστοριογραφικῶν μεθόδων τοῦ 4ου αἰώνα. Ἔτσι ἡ ἀποδημία τοῦ Σόλωνα μεταφέρθηκε εἴκοσι χρόνια νωρίτερα, γιὰ νὰ συνδυαστῇ χρονικὰ μὲ τὴ νομοθεσία, ποὺ τοποθετήθηκε τὸ 594/3, ἐνῶ ἡ πρότασή του νὰ κηρύξουν πόλεμο ἐναντίον τῆς Κίρρας συνδέθηκε μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου, δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸ 594/3, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀθιδογραφικὴ ἐκδοχὴ ὁ Σόλων δὲν βρισκόταν στὴν Ἀθήνα τὸ 591/90. Τὸ ταξίδι τοῦ Σόλωνα στὴν Αἴγυπτο ἔπαυσε νὰ συνδέεται μὲ τὸν Ἄμμαση, ἐνῶ ὁ θάνατός του, μὲ βάση τὴν πληροφορία ὅτι ἐπεβίωσε ὁ Σόλων ἀρξαμένου τοῦ Πεισιστράτου τυραννεῖν, τοποθετήθηκε στὸ 560/59, ὅταν ἐπώνυμος ἄρχοντας τῶν Ἀθηνῶν ἦταν ὁ Ἡγήστρατος.